

คู่มือ
ความรู้

การวิจัย เพื่อท้องถิ่น (CBR) กับความเหลื่อมล้ำในสังคม

คู่มือ
ความรู้

การวิจัย เพื่อท้องถิ่น (CBR) กับความเหลื่อมล้ำในสังคม

ISBN

978-616-91226-1-6

ผู้เขียน

รองศาสตราจารย์ ดร.กาญจนา แก้วเทพ

บรรณาธิการ

กชกร ชินะวงศ์

ที่ปรึกษา

ศาสตราจารย์ ดร.ปิยะวัติ บุญ-หลง อภาฯ พงศ์ศิริแสน ชีวัน ชันธรรม

พิมพ์ครั้งที่ 1

สุภาวดี ตันธนวัฒน์ ปวีณา ราชสิทธิ์ ไพรัชพัฒน์ โกศลศักดิ์สกุล พัชยา มาสมบุญ

ผู้จัดพิมพ์

พฤษภาคม 2563 จำนวน 500 เล่ม

สำนักงานการวิจัยแห่งชาติ (วช.)

เลขที่ 196 ถนนพหลโยธิน แขวงลาดยาว เขตจตุจักร กรุงเทพมหานคร 10900

โทรศัพท์ 0 2579 1370-9

มูลนิธิสถาบันวิจัยเพื่อท้องถิ่น (Community-Based Research Institute Foundation)

ชั้น 5 อาคารเฉลิมพระเกียรติ คณะเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ 50200

ตู้ ปณ.259 ปณฝ. มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ 50202

โทรศัพท์ / โทรสาร 0 5389 2662

สถาบันคลังสมองของชาติ

อาคารอุดมศึกษา 2 ชั้น 19 เลขที่ 328 ถนนศรีอยุธยา แขวงทุ่งพญาไท

เขตราชเทวี กรุงเทพมหานคร 10400

โทรศัพท์ 0 2126 7632-34 โทรสาร 0 2126 7635

Website www.knit.or.th

ออกแบบ / พิมพ์ที่

หจก.วนิดาการพิมพ์

เลขที่ 14 หมู่ที่ 5 ตำบลสันผีเสื้อ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ 50300

โทรศัพท์ 0 5311 0503-4 โทรสาร 0 5311 0504-15

สารบัญ

เกริ่นก่อนเปิดเล่ม	3
การวิจัยเพื่อท้องถิ่น กับความเหลื่อมล้ำในสังคม	4
ที่มาของประเด็น “CBR กับความเหลื่อมล้ำในสังคม”	4
7 คำถามหลักของโจทย์ “CBR กับปัญหาความเหลื่อมล้ำ”	5
รายละเอียดสำคัญของ 7 โจทย์ย่อย	7
โจทย์ข้อ 1 : ระบุว่าเป็นความเหลื่อมล้ำด้านใด	7
• การจัดแบ่งประเภทความเหลื่อมล้ำ	7
• แล้วจะรู้ได้อย่างไรว่ามีความเหลื่อมล้ำเกิดขึ้น	12
• ปฏิบัติการการตอบโจทย์คำถามข้อที่ 1	14
โจทย์ข้อ 2 : CBR มีวิธีคิด / วิธีการลดความเหลื่อมล้ำได้อย่างไร	15
• ตัวช่วยที่ 1 : ระบบนิเวศของประเด็นความเหลื่อมล้ำ	16
• ตัวช่วยที่ 2 : เอกลักษณะของ CBR ในการจัดการ ปัญหาความเหลื่อมล้ำ	21
• แนะนำเครื่องมือ Log Frame	27
• แนะนำเครื่องมือ Outcome mapping (OM)	32
• บทสรุป : ขอเก็บเธอไว้ทั้งคู่	41
โจทย์ข้อ 3 และข้อ 4 : “ภาคปฏิบัติการของ CBR”	43
ในการลงมือจัดการกับเรื่องความเหลื่อมล้ำ	
• ข้อสังเกตเกี่ยวกับความคาดหวังจากการทำกิจกรรม	44
• ตัวชี้วัด	45
โจทย์ข้อ 5 / 6 / 7 : ว่าด้วยการทำงานร่วมกับภาคีหุ้นส่วน (Partner)	47
• ต้นทุนเดิมของการทำงานกับภาคีของ CBR	48
• ความสำคัญของการทำงานกับภาคีหุ้นส่วน ในเรื่องความเหลื่อมล้ำ	48
• 3 เหตุผล / ความจำเป็นที่ต้องทำงานร่วมกับ ภาคีหุ้นส่วน	49
• ประเภทของภาคีหุ้นส่วน	50
• การวัดความเปลี่ยนแปลงกับภาคีหุ้นส่วน	52

เกริ่นก่อนเปิดเล่ม

สถาบันคลังสมองของชาติ ร่วมกับ มูลนิธิสถาบันวิจัยเพื่อท้องถิ่น ได้รับการสนับสนุนจาก สำนักงานการวิจัยแห่งชาติ (วช.) เพื่อกำหนดทิศทางการดำเนินงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น (CBR) สู่ผลลัพธ์การลดความเหลื่อมล้ำ ตามกรอบนโยบายและยุทธศาสตร์ กระทรวงการอุดมศึกษา วิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม เพื่อการพัฒนาในแพลตฟอร์มที่ 4 การวิจัยและสร้างนวัตกรรมเพื่อการพัฒนาเชิงพื้นที่และลดความเหลื่อมล้ำ ถือเป็นมิติใหม่ของการเริ่มต้นขับเคลื่อนงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในทศวรรษที่ 3 ในการปกรณเพื่อตอบโจทย์ที่ท้าทายของประเทศเรื่องการลดปัญหาความเหลื่อมล้ำ ซึ่งการดำเนินงานตามภารกิจดังกล่าวมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องแสวงหาและสร้างความรู้ใหม่ เพื่อใช้ในการทำงานทั้งในแง่แนวคิด วิธีการทำงาน และการวัดประเมินผลเพื่อตอบโจทย์การลดความเหลื่อมล้ำ ในขณะเดียวกันก็จำเป็นต้องเตรียมคนทำงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นให้พร้อมในการขับเคลื่อนภารกิจใหม่

ด้วยเหตุผลดังกล่าวจึงเป็นจุดเริ่มต้นของการขับเคลื่อนงาน **“CBR กับความเหลื่อมล้ำในสังคม”** โดยเริ่มต้นทำงานร่วมกับโหนด / พี่เลี้ยง CBR นำร่องจำนวน 25 แห่ง ผ่านการเคียวกรำจากทีมวิทยากร และการออกแบบการเรียนรู้เพื่อติดตั้งกระบวนการทำงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในประเด็นความเหลื่อมล้ำทางสังคม ทั้งนี้รูปแบบการจัดการเรียนรู้จะมีทั้งภาคทฤษฎีและภาคปฏิบัติ เน้นสร้างบรรยากาศการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างกัน ซึ่งที่ผ่านมาโหนด / พี่เลี้ยง CBR นำร่องทั้ง 25 พื้นที่ ได้เรียนรู้เกี่ยวกับมิติความเหลื่อมล้ำในโจทย์วิจัยเพื่อท้องถิ่น และได้ฝึกทดลองปฏิบัติการใช้เครื่องมือ Log Frame และ Outcome Mapping ซึ่งชุดความรู้ดังกล่าวมีความสำคัญ และจำเป็นมากสำหรับโหนด / พี่เลี้ยง CBR นำร่องที่จะต้องนำความรู้เหล่านี้ไปใช้ประโยชน์ในการลงไปทำงานในพื้นที่ร่วมกับนักวิจัยชุมชน เพื่อนำไปสู่ผลลัพธ์การลดความเหลื่อมล้ำ

“คู่มือความรู้ การวิจัยเพื่อท้องถิ่น (CBR) กับความเหลื่อมล้ำในสังคม” จึงถูกพัฒนาขึ้น เพื่อเป็นเสมือนลายแทงในการทำงานให้แก่โหนด / พี่เลี้ยง CBR ในการลงไปทำงานร่วมกับนักวิจัยชุมชนในพื้นที่ โดยคณะผู้จัดทำได้นำเอาเอกสารความรู้ชุดที่ 1 การวิจัยเพื่อท้องถิ่น กับความเหลื่อมล้ำในสังคม และเอกสารความรู้ชุดที่ 2 ร่วมสร้างความรู้เรื่อง CBR กับประเด็นความเหลื่อมล้ำในสังคม ซึ่งเขียนโดย **รองศาสตราจารย์ ดร.กาญจนา แก้วเทพ** มาประมวลและเรียบเรียงให้เป็น

คู่มือที่อ่านเข้าใจง่าย และช่วยให้นักวิจัยชุมชนสามารถนำเอาหลักการต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับการทำงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในมิติความเหลื่อมล้ำไปปรับประยุกต์ใช้ในการดำเนินโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นในพื้นที่ได้อย่างไม่หลงทิศหลงทาง และรู้สึกมีกำลังใจยิ่งขึ้นในการพัฒนากระบวนการทำงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น (CBR) ในทศวรรษที่ 3 ในมิติการลดความเหลื่อมล้ำในสังคม

“คู่มือความรู้ การวิจัยเพื่อท้องถิ่น (CBR) กับความเหลื่อมล้ำในสังคม” จึงมีนัยที่สำคัญ 2 ประการ คือ

- เพื่อเป็นการชวนโหนด / พี่เลี้ยง CBR และนักวิจัยชุมชน ย้อนกลับไปทบทวน CBR กับมิติความเหลื่อมล้ำทางสังคม
- เพื่อเป็นการเรียนรู้เครื่องมือใหม่ Logical Framework (Log Frame - ตารางเหตุผลสัมพันธ์) และ Outcome mapping (OM - แผนที่ผลลัพธ์ / บันไดผลลัพธ์) และสามารถนำไปประยุกต์ใช้กับการทำงาน CBR ในประเด็นการลดความเหลื่อมล้ำได้

คณะผู้จัดทำหวังเป็นอย่างยิ่งว่า **“คู่มือความรู้ การวิจัยเพื่อท้องถิ่น (CBR) กับความเหลื่อมล้ำในสังคม”** เล่มนี้จะเป็นประโยชน์กับนักวิจัยชุมชนในการทำงานในมิติเรื่องความเหลื่อมล้ำ ตลอดจนช่วยพัฒนาและยกระดับให้ CBR กับประเด็นการลดความเหลื่อมล้ำในสังคมเป็นเรื่องที่มีรูปธรรมจากงานวิจัยที่ชัดเจนและจับต้องได้

คณะผู้จัดทำ

การวิจัย เพื่อท้องถิ่น กับความเหลื่อมล้ำ ในสังคม

ที่มาของประเด็น “CBR กับ ความเหลื่อมล้ำ ในสังคม”

งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นหรือ CBR กำลังก้าวเข้าสู่ทศวรรษที่ 3 ซึ่งหากมองย้อนกลับไปในยุคเริ่มต้นของ CBR พบว่าในช่วงสองทศวรรษที่การวิจัยประเภทนี้ได้ก่อตัวขึ้นมาในสังคมไทย (เริ่มมี CBR เมื่อปี พ.ศ. 2541) ในช่วงเวลาที่ผ่านมามี CBR ก็ได้พิสูจน์ตัวเองว่า สามารถเป็น “วิธีการหนึ่ง” ที่จะช่วยแก้ไขปัญหาดังกล่าวได้ อย่างน้อยก็ในระดับชุมชน และที่สำคัญก็คือการช่วยพัฒนาศักยภาพของบุคคลที่เข้ามาร่วมในงานวิจัย ในอีกด้านหนึ่ง ในระดับประเทศ สังคมไทยยังคงเผชิญกับปัญหาความเหลื่อมล้ำในสังคมที่จะเป็น **ต้นเหตุที่สร้างปัญหาทางสังคมอื่นๆ ตามมาอย่างไม่สิ้นสุด** แม้จะได้มีความพยายามที่จะแก้ไขปัญหานี้จากหลายภาคส่วนของสังคม แต่ก็ดูยังห่างไกลจากความสำเร็จ

ดังนั้น สิ่งที่เป็นความท้าทายในทศวรรษที่ 3 ของ CBR นี้ จึงน่าจะเป็นการแสดงศักยภาพของ “วิธีคิด / วิธีการแบบ CBR” ในการจัดการกับปัญหาความเหลื่อมล้ำว่า CBR จะสามารถจัดการได้หรือไม่ ได้มากน้อยเพียงใด ได้อย่างไรหรือได้แบบไหนได้ในระดับใด เป็นต้น ซึ่งที่ผ่านมา CBR ได้ส่งสมคุณค่าและความหมายให้แก่ชุมชน ไม่ว่าจะเป็นการเปิดโอกาสให้ชาวบ้านเข้ามามีความรู้และประสบการณ์กับการทำวิจัย ทั้งเป้าหมาย ทั้งวิธีการ และทั้งผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นของ CBR นั้น เป็นบทพิสูจน์ที่แสดงให้เห็นว่า

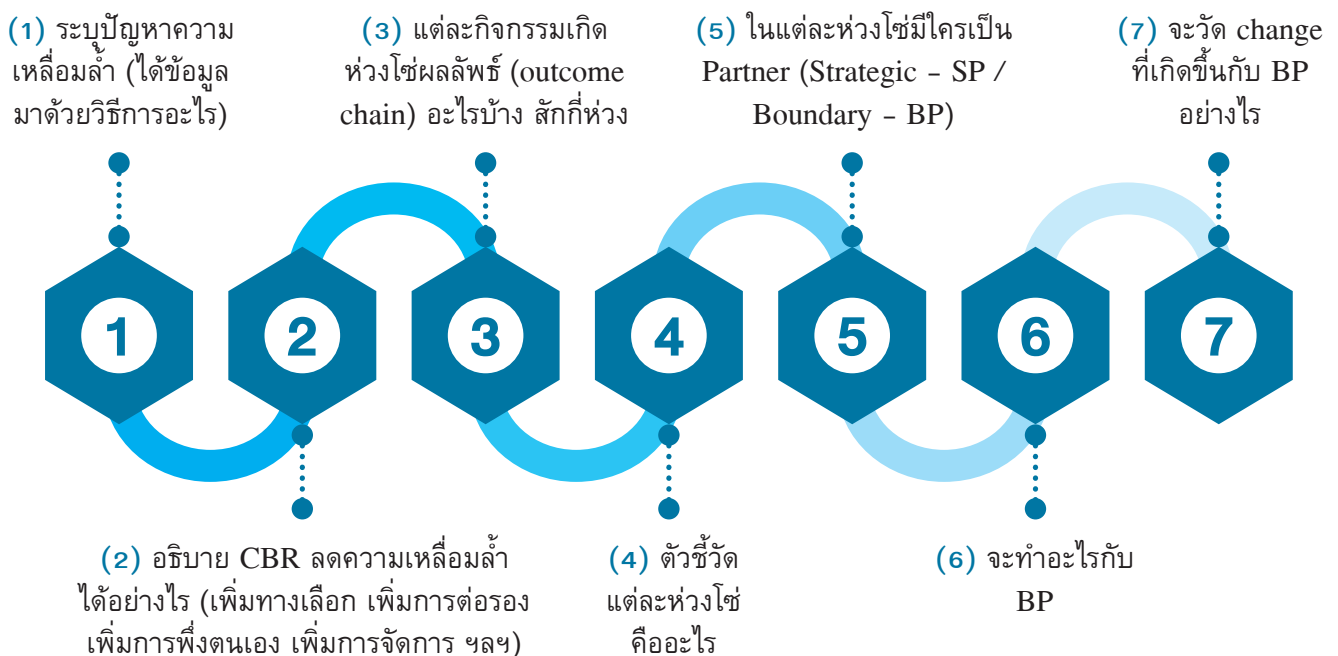
CBR นั้นสามารถจัดการกับปัญหาความเหลื่อมล้ำได้ในบางระดับ / บางแง่มุม แม้ว่าจะไม่ได้ระบุดอกมาโดยตรงก็ตาม อย่างไรก็ตาม สิ่งสำคัญคือการยืนยันด้วยหลักฐาน และข้อมูลเชิงประจักษ์ที่เป็นรูปธรรมมากกว่าการพูดขึ้นมาลอยๆ โดยไม่มีน้ำหนัก และจำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องมีตัวชี้วัดที่น่าเชื่อถือ มีคำอธิบายที่รับฟังได้และทำให้ยอมรับ เพื่อทำให้การตอบใจของเรื่อง CBR กับปัญหาความเหลื่อมล้ำในสังคมไทยมีภาพที่ชัดเจนมากขึ้น

7

คำถามหลักของโจทย์ “CBR กับปัญหา ความเหลื่อมล้ำ”

การทำให้ภาพของ CBR ในการเข้าไปจัดการกับประเด็นความเหลื่อมล้ำในสังคมมีความชัดเจนมากขึ้น คนทำงาน CBR ทุกระดับน่าจะจะต้องตอบโจทย์ย่อยๆ 7 ข้อที่เรียงลำดับเป็นขั้นตอนให้ครบวงจรดังแสดงในภาพ

คำถามหลักการลดความเหลื่อมล้ำด้วย CBR

ในการตอบโจทย์ย่อย ทั้ง 7 ข้อนั้น

มีข้อพึงตระหนักบางประการ
ดังนี้

(1) **ปัญหาความเหลื่อมล้ำในสังคมไทยเป็นปัญหาที่เป็นวิบากกรรม** ซึ่งหมายความว่า เป็นปัญหาที่เกิดมาจากผลของการกระทำในหลาย ๆ ระดับที่เกิดขึ้นมาตั้งแต่อดีต และสะสมพอกพูนมาจนถึงปัจจุบัน ในการแก้ไขวิบากกรรมนี้จึงต้องใช้เวลาพอสมควร

(2) กระบวนการเกิดปัญหานั้นค่อยๆ พัฒนามาเป็น **“ห่วงโซ่”** ที่ละเลาะๆ ดังนั้น ในการ “ตัดบ่วงกรรม” จึงอาจจะ “ตัดทีเดียวยังให้ขาดหมดไม่ได้” แต่จะต้องค่อยๆ “แก้ไปทีละเลาะ” เช่นกัน

(3) ในสนามแห่งการ “ตัดบ่วงกรรม / แก้ไขปัญหานั้น” มี**ผู้เล่น (player)** อยู่หลายภาคส่วนที่พยายามแก้ไขปัญหาคความเหลื่อมล้ำ (ดูรายละเอียดต่อไป) มีทั้งผู้เล่นหลัก / ขาใหญ่ เช่น ภาครัฐ ผู้เล่นรอง และอื่นๆ สำหรับ CBR นั้นเป็นเพียง “ผู้เล่น

ขนาดจิ๋ว” เนื่องจากมีทรัพยากรทั้งจำนวนคนงบประมาณ วิธีการแก้ไข พื้นที่ ฯลฯ ที่ไม่มากเมื่อเทียบกับผู้เล่นหลัก อย่างไรก็ตาม ผู้เขียนก็คาดหวังว่า “แม้ว่า CBR จะจิ๋ว” แต่ก็คงมีบางอย่างที่ “แจ่มเหมือนกัน”

(4) ในการจัดการกับ**ปัญหาความเหลื่อมล้ำนั้น CBR ก็คงมีหลักการ / วิธีการบางอย่างที่เป็น “จุดร่วม”** เช่นเดียวกับ “ผู้เล่นกลุ่มอื่นๆ” เช่นพยายามจัดสวัสดิการให้ “ครอบคลุมและทั่วถึง” แต่ในเวลาเดียวกัน CBR ก็คงมี **“ลักษณะและลีลาเฉพาะตัวที่เป็นเอกลักษณ์อันแตกต่างไปจากกลุ่มผู้เล่นกลุ่มอื่นๆ** ซึ่งในเอกสารชิ้นนี้ ลำดับต่อไป ผู้เขียนจะลองนำเสนอ “เอกลักษณ์บางประการของแนวคิด / หลักการ / วิธีการ CBR” ในการจัดการกับ**ปัญหาความเหลื่อมล้ำ**

รายละเอียดสำคัญของ 7 โจทย์ย่อย

โจทย์ข้อ 1 : ระบุว่าเป็นความเหลื่อมล้ำด้านใด

การจัดแบ่งประเภทความเหลื่อมล้ำ เมื่อเวลาลงมือทำงานวิจัย เราคงจะพูดเรื่อง “ความเหลื่อมล้ำแบบกว้างๆ กว้างๆ ไปไม่ได้” หากแต่จำเป็นต้องระบุให้ชัดว่า งานวิจัย CBR ที่กำลังจะทำนั้นสังกัดอยู่ในความเหลื่อมล้ำแบบไหน ประเภทใด เป็นความเหลื่อมล้ำด้านไหน ทั้งนี้เพราะต้นกำเนิด / ที่มา / สาเหตุ กลไก การสร้างและธำรงรักษาความเหลื่อมล้ำแต่ละประเภทนั้นแตกต่างกัน วิธีการแก้ไขความเหลื่อมล้ำแต่ละประเภทจึงแตกต่างกันไปด้วย

ในที่นี้จะนำเสนอวิธีการแบ่งประเภทความเหลื่อมล้ำที่มีผู้แบ่งเอาไว้สัก 3 แบบ

แบบที่ 1 : นักวิชาการสาขาต่างๆ นำเสนอเอาไว้

ในงานศึกษาเรื่อง **“ความเหลื่อมล้ำ / ความเป็นธรรมทางสังคม”** นักวิชาการสาขาต่าง ๆ มักจะแบ่งประเภทความเหลื่อมล้ำจากมุมมองทางวิชาการในสาขาของตน เช่น

(1) ความเหลื่อมล้ำด้านเศรษฐกิจ เป็นความเหลื่อมล้ำที่มองเห็นได้ง่ายที่สุด มีตัวชี้วัดต่าง ๆ ที่เห็นได้ชัดเจน และเป็นความเหลื่อมล้ำมิติแรกที่ถูกเปิดเผยและมีการศึกษาอย่างมากมายและเป็นระบบโดยนักวิชาการสาขาเศรษฐศาสตร์ ตัวชี้วัดว่าได้เกิดความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจ เช่น ตัวเลขรายได้ของประชาชนกลุ่มต่าง ๆ ที่แตกต่างกันหลายเท่า ตัวเลขการเป็นเจ้าของทรัพย์สิน ปัจจัยการผลิต (เช่น ที่ดิน) เป็นต้น

(2) ความเหลื่อมล้ำด้านกฎหมาย / สิทธิ ถึงแม้โดยหลักการจะระบุว่า “ทุกคนเท่าเทียมกันต่อหน้ากฎหมาย” แต่ในทางปฏิบัติ ก็มีตัวชี้วัดจำนวนมากที่แสดงถึงความไม่เท่าเทียมกันในด้านกฎหมายและสิทธิต่าง ๆ เริ่มตั้งแต่การรู้กฎหมายมากน้อยไม่เท่ากัน เป็นต้น

(3) ความเหลื่อมล้ำด้านการได้รับ / เข้าถึงสวัสดิการด้านต่าง ๆ ตั้งแต่สวัสดิการที่เกี่ยวข้องกับปัจจัยสี่ คือ ที่อยู่อาศัย อาหาร / น้ำสะอาด ยารักษาโรค / สุขภาพ ฯลฯ ที่คนกลุ่มต่าง ๆ ได้รับไม่เสมอหน้ากัน

(4) ความเหลื่อมล้ำด้านการศึกษา เป็นอีกด้านหนึ่งที่มีงานวิชาการศึกษากันมาก เพราะโอกาสของเด็กจากครอบครัวชนชั้นต่าง ๆ ที่จะเข้าถึงการศึกษาในระบบที่รัฐจัดให้นั้นเป็นตัวชี้วัดความเหลื่อมล้ำที่เห็นได้ชัดเจน อย่างไรก็ตาม ในปัจจุบัน มีการจัดจำแนกการศึกษาออกเป็นอย่างน้อย 3 ระบบ คือ การศึกษาในระบบ การศึกษานอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัย / การศึกษาตลอดชีวิต การศึกษาเรื่องความเหลื่อมล้ำทางการศึกษาจึงอาจจะต้องพิจารณาทั้ง 3 ระบบ

(5) ความเหลื่อมล้ำด้านวัฒนธรรม หมายถึง การที่วัฒนธรรม / ภาษา / ความเชื่อ / ประเพณี ของคนกลุ่มต่าง ๆ ในสังคมได้รับการปฏิบัติ / มีการให้คุณค่าที่ไม่เท่าเทียมกัน

(6) ความเหลื่อมล้ำด้านศักดิ์ศรีและคุณค่าความเป็นมนุษย์ หมายถึง การที่คนกลุ่มต่าง ๆ เช่น คนพิการ ผู้สูงอายุ กลุ่มชาติพันธุ์ ฯลฯ ถูกละเลยด้านศักดิ์ศรี / คุณค่าความเป็นมนุษย์ ถึงแม้ความเหลื่อมล้ำในด้านนี้จะดูเป็นนามธรรม มองเห็นไม่ชัดเจนเช่นความเหลื่อมล้ำด้านเศรษฐกิจหรือสิทธิทางกฎหมาย แต่ในทัศนะของนักวิชาการบางท่าน เช่น วิชิตวงศ์ ณ ป้อมเพชร (2561) ซึ่งเป็นนักเศรษฐศาสตร์ก็มีความเห็นว่า ความเหลื่อมล้ำด้านศักดิ์ศรีและคุณค่าความเป็นมนุษย์นั้นมีความสำคัญอย่างยิ่งและเป็นจุดเริ่มต้นที่หากถูกละเมิดก็จะนำไปสู่ความเหลื่อมล้ำด้านอื่น ๆ

แบบที่ 2 : การแบ่งประเภทความเหลื่อมล้ำตามทัศนะของवासु पण्डित (2556)

ซึ่งทำการศึกษาเรื่องความเหลื่อมล้ำในสังคมไทยเป็นการเฉพาะ และได้แบ่งประเภทของความเหลื่อมล้ำที่พบ โดยมีบางประเภทที่คล้ายคลึงกับที่กล่าวมาแล้ว แต่ก็มีบางประเภทที่ได้เพิ่มเติมขึ้นมานา ดังนี้

(1) ความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจ เช่น ความแตกต่างทางระดับรายได้ ทรัพย์สิน ความมั่งคั่ง ทุน และมาตรฐานการดำรงชีพ รวมไปถึงความไม่เท่าเทียมในการจ้างงาน

(2) ความเหลื่อมล้ำทางสังคม คือความแตกต่างทางสถานภาพทางสังคมของคนกลุ่มต่างๆ เช่น ชนชั้น วรณะ หรือกลุ่มอายุ ปัจจัยที่กำหนดความแตกต่างเหล่านี้ส่งผลกระทบต่อระดับและคุณภาพการเข้าถึงบริการและการดูแลคนแต่ละกลุ่ม รวมไปถึงโอกาสในชีวิต และความสามารถที่จะดำเนินชีวิตไปตามเป้าหมายที่มุ่งหวังไว้

(3) ความเหลื่อมล้ำทางวัฒนธรรม เช่น การกีดกันบนความแตกต่างทางเพศ ชาติพันธุ์ ศาสนา ความพิการ และอัตลักษณ์อื่นๆ ของกลุ่ม โดยมีรากทางวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์เป็นปัจจัยสนับสนุน

(4) ความเหลื่อมล้ำด้านการเมือง คือ ศักยภาพที่แตกต่างกันของบุคคลหรือกลุ่มที่ส่งผลต่อกระบวนการตัดสินใจทางการเมืองและการได้รับผลประโยชน์จากการตัดสินใจนั้น และหมายถึงโอกาสที่ไม่เท่าเทียมกันในการเข้าถึงการดำเนินการทางการเมืองที่เสี่ยงของคนบางกลุ่มมากกว่าเสี่ยงอื่นๆ

(5) **ความเหลื่อมล้ำทางสิ่งแวดล้อม** ครอบคลุม ความแตกต่างในหลายๆ มิติของคุณภาพสิ่งแวดล้อม การเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติ โอกาสในการได้รับ ประโยชน์จากการใช้ทรัพยากร การเผชิญกับมลภาวะ และความเสี่ยงจากภัยและอันตรายด้านสิ่งแวดล้อม

(6) **ความเหลื่อมล้ำเชิงพื้นที่** คือ ความแตกต่าง ของกิจกรรมทางเศรษฐกิจ และความแตกต่างทาง รายได้ระหว่างพื้นที่ศูนย์กลางและชายขอบ เขตเมือง และชนบท ระหว่างภูมิภาค นอกจากนั้นยังหมายถึง การเข้าถึงบริการและความรู้ รวมทั้งการมีส่วนร่วม ในการตัดสินใจทางการเมืองที่ไม่เท่าเทียมกัน

(7) **ความเหลื่อมล้ำทางความรู้ ความเหลื่อมล้ำทางด้านความรู้และข่าวสารข้อมูล** ประกอบด้วยปัจจัยต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับเรื่องความรู้ / ข้อมูลข่าวสาร ทั้งด้านเข้าถึง / เข้าไม่ถึง และผลที่เกิดขึ้น มิติเรื่องความรู้ / ข้อมูลข่าวสารนี้มีหลาย เหลี่ยมมุมให้พิจารณา เช่น

(7.1) เป็นความรู้ / ข้อมูล - ข่าวสารจาก ทุกระบบการศึกษา ทั้งความรู้ในระบบโรงเรียน การ ศึกษาตามอัธยาศัย การศึกษานอกโรงเรียน ภูมิปัญญา พื้นบ้าน การศึกษาบนฐานความรู้ของชุมชน เป็นต้น

(7.2) สำหรับมิติความเหลื่อมล้ำนั้น ก็จะ เริ่มตั้งแต่ต้นทางที่ว่า “ความรู้ของใครที่ถูกนับหรือถูก

ให้คุณค่าว่าเป็นความรู้” เช่น การอ่านออกเขียนได้ ถือว่าเป็นความรู้ แต่การรู้จักดูดาว รู้จักทิศทางลมและ รู้จักพฤติกรรมนิสัยของสัตว์น้ำแต่ละชนิดของ ชาวประมงพื้นบ้านนั้นไม่ถูกนับหรือไม่ถูกรับรู้ว่าเป็น “ความรู้” ตัวอย่างโครงการ “การศึกษาบนฐาน องค์ความรู้ในวัฒนธรรมชุมชน จังหวัดสุราษฎร์ธานี” เป็นตัวอย่างที่ทำงานเพื่อลดความเหลื่อมล้ำในแง่

(7.3) มิติของการเข้าถึงความรู้ / ข้อมูล ข่าวสารของกลุ่มคนต่างๆ ที่มีไม่เท่ากัน โดยเฉพาะ คนที่ต้องได้รับผลกระทบ

(7.4) การเพิ่มความสามารถในการสร้าง ความรู้ / สร้างข้อมูลข่าวสารให้เป็นที่ยอมรับ (โดยเฉพาะเมื่อต้องเผชิญหน้ากับความรู้ / ข้อมูล ข่าวสารจากแหล่งอื่นๆ) ตัวอย่างเช่น เวลาที่มีการศึกษา เพื่อประเมินผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อม (EIA) ข้อมูล ที่ชาวบ้านสำรวจได้จะเป็นที่ยอมรับของหน่วยงานรัฐ เทียบเท่ากับข้อมูลจากสถาบันการศึกษาหรือองค์กร ธุรกิจหรือไม่ เป็นต้น

ซึ่งดูเหมือนว่ามีมิติด้านความเหลื่อมล้ำทางด้าน ความรู้และข้อมูลข่าวสารนี้จะเป็นส่วนผสมหลักใน การทำวิจัยเพื่อท้องถิ่น เพราะหัวใจสำคัญห้องหนึ่ง ของการทำงานวิจัย CBR ก็คือ

การเพิ่มขีดความสามารถในการสร้าง เครื่องมือและรู้วิธีการในการเก็บข้อมูลเพื่อนำมาเป็นฐานสำหรับการตัดสินใจนั่นเอง

(มิติด้านความรู้ - ข้อมูลข่าวสารนี้จะเกี่ยวข้องกับงาน CBR มากพอสมควร)

แบบที่ 3 : การแบ่งประเภทจากฐานงานของ CBR เอง

สำหรับการแบ่งประเภทของความเหลื่อมล้ำในแบบที่ 3 นี้ เกิดมาจากข้อมูลที่เป็นจริงในสนามงานของ CBR เอง เมื่อในระหว่างวันที่ 11 - 12 ตุลาคม 2562 มีการประชุมพี่เลี้ยง CBR ทั้ง 4 ภาคที่สำนักงานการวิจัยแห่งชาติ (วช.) ในประเด็นเรื่อง CBR กับปัญหาความเหลื่อมล้ำในสังคมไทย ในการประชุมครั้งนี้ ผู้เข้าร่วมประชุมที่เป็นพี่เลี้ยง CBR ทั่วประเทศได้จัดแบ่งกลุ่มย่อยตามประเด็นเนื้อหาของตนที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับเรื่องความเหลื่อมล้ำ โดยแบ่งเป็น 5 กลุ่มย่อยดังนี้

(1) ความเหลื่อมล้ำในด้านเศรษฐกิจฐานราก
ด้านเกษตรที่ครอบคลุมตั้งแต่เรื่องเกษตรอินทรีย์ การประมงพื้นบ้าน การสร้างตลาดทางเลือก เป็นต้น

(2) ความเหลื่อมล้ำในด้านเศรษฐกิจฐานราก
ด้านการท่องเที่ยวชุมชน (CBT) เนื่องจากในฝ่ายงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นมีโครงการวิจัย CBR จำนวนมาก ที่ทำงานเพื่อลดความเหลื่อมล้ำในเรื่องการท่องเที่ยว โดยใช้รูปแบบ “การท่องเที่ยวชุมชน” เป็นเครื่องมือ

(3) ความเหลื่อมล้ำในด้านการศึกษา ที่ครอบคลุมทุกระบบการศึกษา ตั้งแต่ประเด็นเรื่อง

โรงเรียนขนาดเล็ก การจัดการศึกษาโดยใช้ชุมชนเป็นฐาน การฟื้นฟูภาษาที่ใกล้สูญหาย จนกระทั่งถึงการสร้างกระบวนการอ่านเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนทุกกลุ่ม

(4) ความเหลื่อมล้ำในด้านสวัสดิการ/สุขภาพ
ที่อยู่ในรูปแบบของกองทุนสวัสดิการต่าง ๆ รวมถึงการเพิ่มประสิทธิภาพของระบบสุขภาพแบบทางเลือก และระบบสุขภาพแบบพึ่งตนเอง (เช่น การใช้สมุนไพร)

(5) ความเหลื่อมล้ำในด้านการจัดการทรัพยากรทุกประเภท ตั้งแต่ทรัพยากรที่เป็นปัจจัย

พื้นฐานของการผลิต เช่น ป่า น้ำ ดิน ฯลฯ ไปจนถึง ปัจจัยแวดล้อมต่าง ๆ เช่น การจัดการขยะ การจัดการ หมอกควัน เป็นต้น

ถึงแม้ว่า การจัดประเภทความเหลื่อมล้ำทั้ง 3 แบบจะมีการแยกแยะลักษณะความเหลื่อมล้ำ ออกเป็นด้านต่าง ๆ แต่การแยกแยะดังกล่าวก็กระทำ เพียงเพื่อความชัดเจนในการศึกษาและวิเคราะห์เพื่อ หาแนวทางแก้ไขเท่านั้น หากทว่าในสภาพความเป็นจริง การแยกแยะดังกล่าวนั้นไม่ได้ “แยกขาดจากกัน อย่างเด็ดขาดและโดยสิ้นเชิง” ในทางตรงกันข้าม

ด้านต่าง ๆ ของความเหลื่อมล้ำมักจะเกี่ยวโยงกันเป็น ห่วงโซ่ เช่น หากเริ่มต้นที่ครอบครัวที่ยากจน (เหลื่อมล้ำ ทางเศรษฐกิจ) ก็มีโอกาสน้อยที่จะเข้าถึงการศึกษา ระดับสูง (เหลื่อมล้ำด้านการศึกษา) และส่งผลให้ไม่รับรู้ ถึงสิทธิและสวัสดิการต่าง ๆ ที่ตนพึงมีพึงได้ เป็นต้น ดังนั้น ในการแก้ไขปัญหาคความเหลื่อมล้ำ แม้ว่า อาจจะ “เริ่มต้น” ที่ด้านในด้านหนึ่ง แต่หากจะแก้ไข ให้ถึงที่สุด ก็ต้อง “ย้อนรอยต่อเนื่องในลักษณะ ห่วงโซ่” เช่นเดียวกัน

แล้วจะรู้ได้อย่างไร ว่ามีความเหลื่อมล้ำเกิดขึ้น

การตั้งคำถามนี้หมายความว่า เรากำลังถามหา “สัญญาณ อาการที่บ่งบอก หรือ**ตัวชี้วัดที่เป็น เครื่องสะท้อนว่า**” กลุ่มคนที่เรากำลังทำงานอยู่ด้วย เช่น เกษตรกร คนจนในเมือง ผู้พิการ แรงงานรับจ้าง ฯลฯ กำลังพบกับสภาวะความไม่เป็นธรรม มีโอกาสในชีวิต มีรายได้ เข้าถึงบริการสุขภาพ ฯลฯ น้อยกว่า คนกลุ่มอื่นๆ

ในที่นี้ขอยกตัวอย่างวิธีการวัดว่ากลุ่มผู้สูงอายุ ที่นักวิจัยกำลังศึกษาอยู่นั้น มี “สัญญาณ / ตัวชี้วัด” อะไรว่า กลุ่มผู้สูงอายุนั้นกำลังตกอยู่ในสภาวะความเหลื่อมล้ำทางสังคม อาทิ ไรต์นั อักษรพรหมและ กฤษณา รุ่งโรจน์วณิช (2560) ใช้แบบสำรวจ “ความเหลื่อมล้ำทางสังคมของครอบครัวที่มีผู้สูงอายุ” ในหลายๆ ด้าน เช่น ด้านเศรษฐกิจ ด้านสวัสดิการ

สังคม ฯลฯ คนทำงาน CBR อาจจะใช้ “ข้อคำถาม ในแบบสำรวจ” นี้ เป็น “สารตั้งต้น” เพื่อให้ได้ไอเดีย ในการสร้าง**ตัวชี้วัดที่สะท้อน**ถึงสภาวะความเหลื่อมล้ำ ที่เกิดขึ้นในสนามการทำงานวิจัยของตนเอง ตัวอย่าง ข้อคำถามในแบบสำรวจความเหลื่อมล้ำในมิติต่าง ๆ ดังนี้

ส่วนที่ 3 ความเหลื่อมล้ำทางสังคมของครอบครัวที่มีผู้สูงอายุ

โปรดตอบที่ตรงกับความเป็นจริงของท่านมากที่สุด โดยเขียนตัวเลขในช่อง “ได้รับตามต้องการ”

ระดับ 3 หมายถึง ได้รับการตอบสนองตามความจำเป็น

ระดับ 2 หมายถึง ได้รับการตอบสนองน้อยกว่าความจำเป็น

ระดับ 1 หมายถึง ไม่ได้ได้รับการตอบสนองตามความจำเป็น

ความเหลื่อมล้ำทางสังคมด้านเศรษฐกิจ

การมีรายได้และมั่งมีงานทำ	ได้รับตามต้องการ
1. ในชุมชนมีงานที่มีรายได้ที่ท่านสามารถทำเพื่อเลี้ยงดูตนเองได้	
2. ในชุมชนมีงานที่มีรายได้ที่สมาชิกในครอบครัวทำเพื่อเลี้ยงดูครอบครัวได้	
3. ในชุมชนมีงานที่มีรายได้ที่ทำให้ลูกหลานของท่านสามารถอยู่บ้านดูแลท่านได้	
4. เงินสงเคราะห์ครอบครัวผู้สูงอายุเพื่อประกอบอาชีพจากภาครัฐ	
5. การสนับสนุนให้นางภูมิปัญญาครัวเรือนพัฒนาเป็นผลิตภัณฑ์ที่เป็นสินค้าได้	
6. การสนับสนุนช่องทางการจำหน่ายผลิตภัณฑ์ที่เป็นสินค้าของท่าน	
7. ลูก / หลานได้ลดหย่อนภาษีสำหรับการเลี้ยงดูท่าน หรือซื้อประกันชีวิตแก่ท่าน	

ความเหลื่อมล้ำทางสังคมด้านสวัสดิการสังคม

บริการสังคม	ได้รับตามต้องการ
การศึกษา	
1. ท่านและสมาชิกในครอบครัวเข้าร่วมกิจกรรมที่ชุมชนจัดเพื่อให้ความรู้เกี่ยวกับการดำเนินชีวิตครอบครัว	
2. ท่านและสมาชิกในครอบครัวเข้าร่วมกิจกรรมที่ชุมชนจัดเพื่อให้ความรู้เกี่ยวกับพัฒนาการมนุษย์แต่ละวัยในครอบครัว	
3. ท่านและสมาชิกในครอบครัวเข้าร่วมกิจกรรมที่ชุมชนจัดเพื่อการฝึกอบรมความรู้และทักษะในการประกอบอาชีพ	

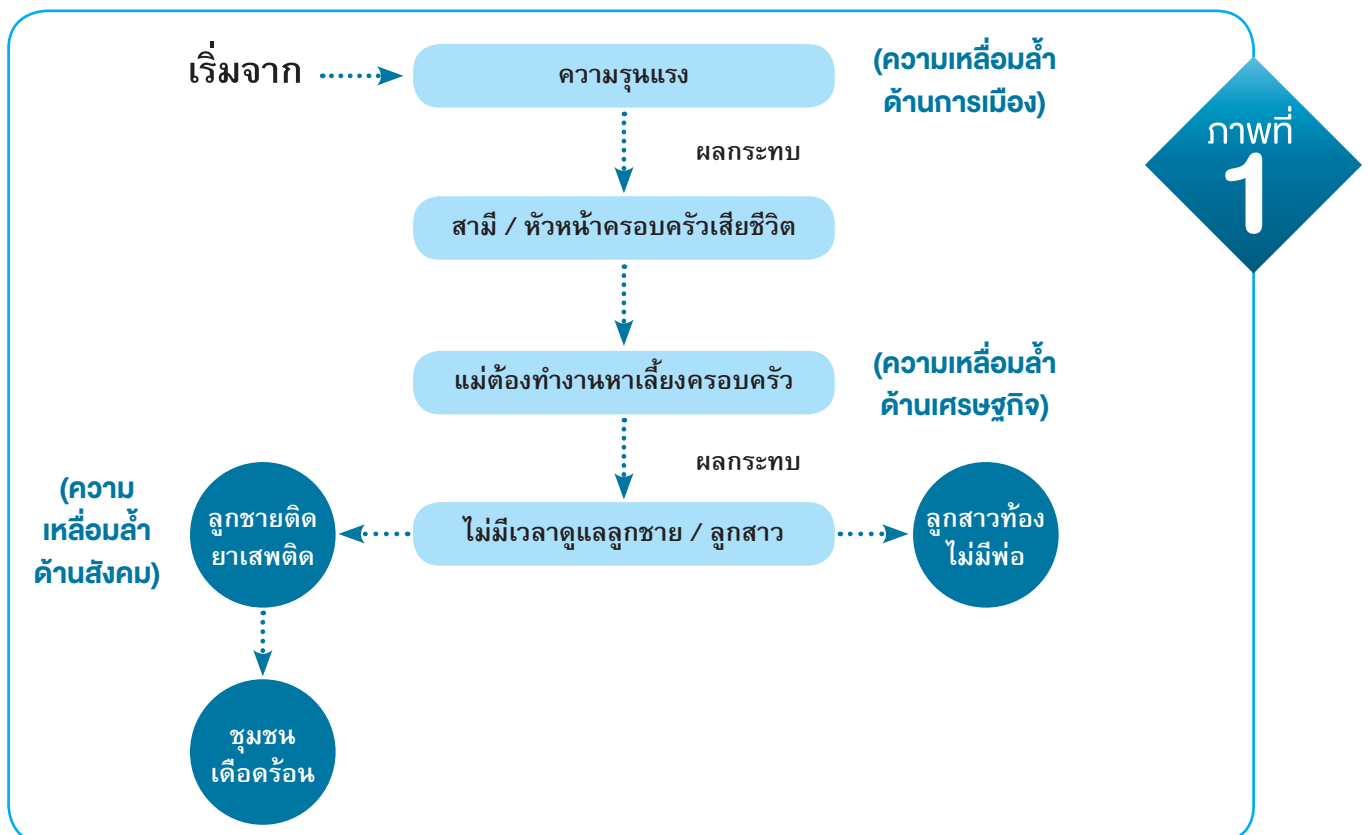
ปฏิบัติการการตอบโจทยคำถามข้อที่ 1

สำหรับโจทย์คำถามที่ 1 นักวิจัยชุมชนจะมีการทำงานอยู่ 2 ขั้นตอน คือ

ขั้นตอนที่ 1 : การระบุว่า โจทย์การวิจัยที่กำลังจะดำเนินการนั้นสังกัดอยู่ในมิติความเหลื่อมล้ำด้านไหน ทั้งนี้ เพราะความเหลื่อมล้ำแต่ละด้านนั้นมีสาเหตุที่มา มีการขมวดปมที่แตกต่างกัน วิธีการแก้ปมปัญหาความเหลื่อมล้ำจึงแตกต่างกันไปด้วย

ขั้นตอนที่ 2 : แม้ว่าจะมีการแบ่งประเภทความเหลื่อมล้ำออกเป็นด้านต่าง ๆ อย่างน้อย 7 ด้านดังที่กล่าวมาแล้ว แต่ทว่าในสถานการณ์ที่เป็นจริง การวิเคราะห์ปัญหาความเหลื่อมล้ำนั้นก็จะ**ไม่ได้แยกขาดจากกันโดยสิ้นเชิง** เปรียบเสมือนการเล่นสนุกเกอร์บนโต๊ะ 4 เหลี่ยม แม้ว่าเมื่อเริ่มเล่น เราจะแทงลูกขาวไปที่ลูกสีใดสีหนึ่ง (เหมือนการระบุมิติความเหลื่อมล้ำในด้านใดด้านหนึ่ง) แต่ในลำดับต่อมา ก็จะมีการซิงกระทบไปชนลูกสีอื่น ๆ ด้วย การเกิดปัญหาจึงมีลักษณะเป็น “ห่วงโซ่” (chain) หรือที่ภาษาไทยเรียกว่า “เป็นปมหลายเปลาะ” นี่จึงเป็นเหตุผลว่า เวลาแก้ไขปัญหา ก็ต้องทำเป็น “ห่วงโซ่” คือ แก้ไปที่ละเปลาะเช่นกัน

ตัวอย่างของการเกิดปัญหาความเหลื่อมล้ำเป็นห่วงโซ่ เช่น โครงการลดความเหลื่อมล้ำกลุ่มผู้ด้อยโอกาสและยากจนในพื้นที่วิกฤติและห่างไกลของจังหวัดชายแดนใต้ ดังตัวอย่างในภาพที่ 1

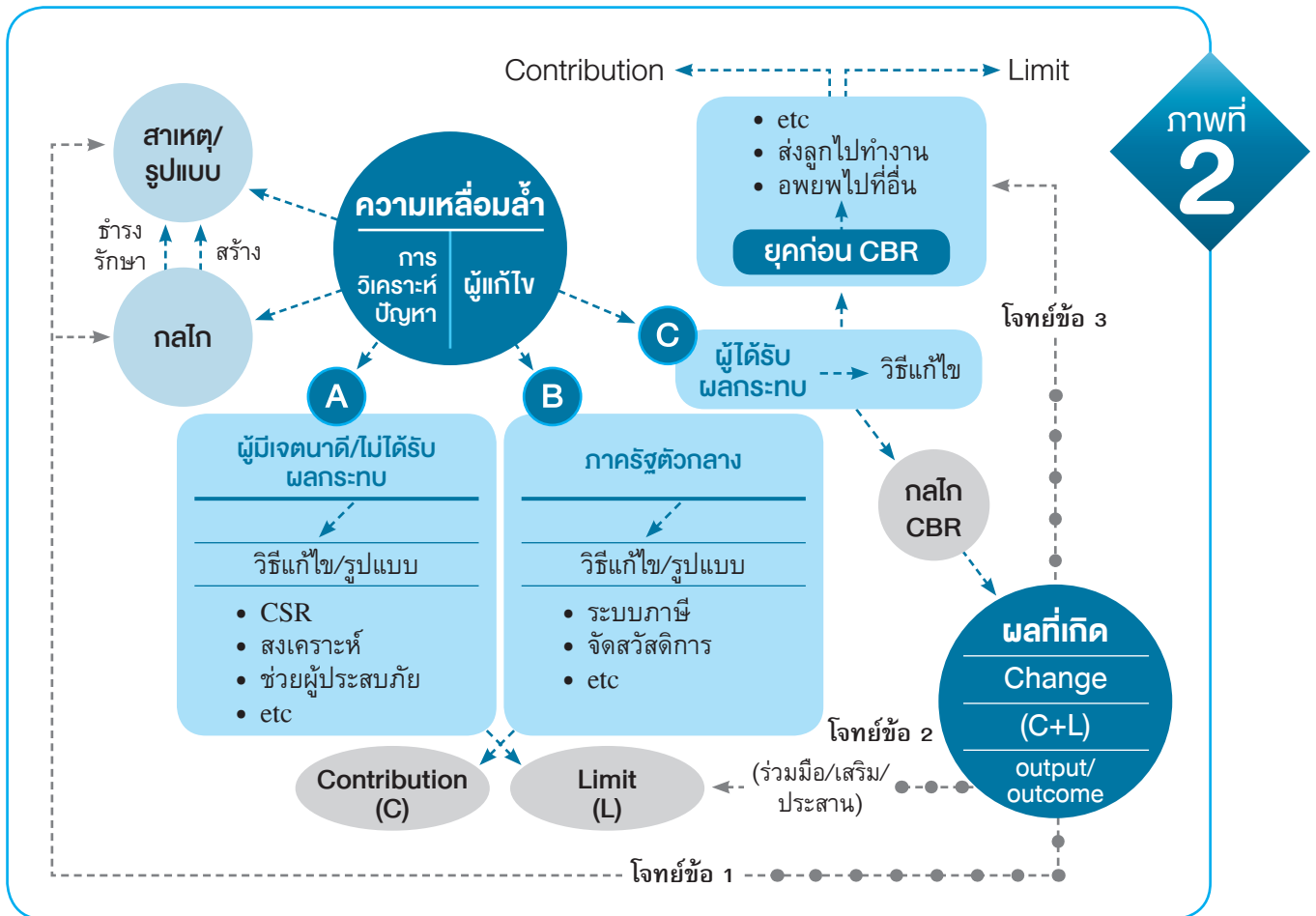
โจทย์ข้อ 2 : CBR มีวิธีคิด / วิธีการลดความเหลื่อมล้ำได้อย่างไร

เมื่อจบการตอบโจทย์ข้อที่ 1 “มือซ้าย” ว่างานวิจัยของเราเป็นความเหลื่อมล้ำด้านไหนบ้าง เราก็ย้ายมาที่ “มือขวา” เพื่อตอบโจทย์ข้อ 2 ต่อไปว่า แล้ว CBR มีวิธีการแก้ไขปัญหาคือความเหลื่อมล้ำอย่างไร ซึ่งคำถามในโจทย์ข้อที่ 2 นี้ ได้เคยมีผู้ตอบมาแล้ว กล่าวคือ ในปี พ.ศ. 2561 สุรัชชัย หวันแก้วและคณะ (2561) ได้ทำวิจัยเรื่อง **“โครงการวิจัยเชิงสังเคราะห์การวิจัยเพื่อท้องถิ่นจากมิตยศาสตร์เรื่องความเป็นธรรมและการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคม”** โดยมีโจทย์หลักของการวิจัยคือการตอบคำถามว่า งานวิจัย CBR สามารถจะแก้ไขปัญหาคือความเหลื่อมล้ำทางสังคมได้หรือไม่ ได้หรือไม่ในระดับไหน ได้หรือไม่ได้ในแง่มุมใดบ้าง เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม คำตอบที่มาจากงานวิจัยชิ้นนี้ ก็ยังเป็น “ทัศนะจากบุคคลภายนอก” (outsider’s view) ที่คนทำงาน CBR สมควรเปิดใจรับฟัง แต่คนวงใน CBR เองก็น่าจะพยายามตอบคำถามนี้จาก “ทัศนะของคนวงใน” ด้วยเช่นกัน (insider’s view) โดยอาศัยผลงานและข้อมูลจากงานวิจัย CBR ที่กำลังริเริ่มในทศวรรษที่ 3 ของ CBR นี้

ซึ่งในการตอบคำถามว่า CBR มีวิธีคิด / วิธีการลดความเหลื่อมล้ำได้อย่างไร ในที่นี้ขอเสนอ **“ตัวช่วย”** เพื่อการกลั่นคำตอบดังกล่าว 2 ตัวช่วย ตัวช่วยแรก คือ **“ระบบนิเวศของประเด็นความเหลื่อมล้ำ”** และตัวช่วยที่ 2 คือ **“วิธีการเฉพาะตัวของ CBR กับปัญหาความเหลื่อมล้ำ”** ดูภาพประกอบที่ 2

ตัวช่วยที่ 1 : ระบบนิเวศของประเด็นความเหลื่อมล้ำ

ในที่นี้คำว่า “ระบบนิเวศ” นั้น หมายความว่าเหมือนกับ “ระบบนิเวศด้านชีวภาพโดยทั่วไป” ซึ่งมีลักษณะที่สำคัญ คือ

(1) มีขอบเขตที่แน่นอนในระดับหนึ่ง เช่น ระบบนิเวศนี้จะมีขอบเขตเกี่ยวข้องกับเรื่องความเหลื่อมล้ำ

(2) มีองค์ประกอบย่อยที่มากกว่าหนึ่งขึ้นไป เช่น ในภาพจะแสดง “ผู้เล่น” (players) ที่มีส่วนในการพยายามแก้ไขปัญหาความเหลื่อมล้ำอย่างน้อย 3 กลุ่ม คือ ผู้เล่น A ผู้เล่น B และผู้เล่น C

(3) ส่วนประกอบย่อยๆ / องค์ประกอบย่อยๆ เหล่านั้นต้องมี **“ปฏิสัมพันธ์ต่อกันและกัน”**

(interaction / relation) ลักษณะนี้ถือเป็นหัวใจของระบบนิเวศเลยทีเดียว

(4) องค์ประกอบย่อยๆ เหล่านั้นจะมีการ**จัดวางตำแหน่ง** (position) ที่แน่นอนว่าใครอยู่ตรงไหน และเชื่อมร้อยกันในลักษณะ “ห่วงโซ่” (chain)

เมื่อนำเอากกรอบแนวคิดเรื่อง **“นิเวศแห่งความเหลื่อมล้ำ”** มาเก็บข้อมูลทั้งจากเอกสารงานศึกษาของนักวิชาการ ทั้งจากการวิเคราะห์งานของ CBR และทั้งจากการสังเกตปรากฏการณ์ในชีวิตประจำวัน

ผู้เขียนได้จัดแบ่งประเภทของเนื้อหาเรื่องราวของข้อมูลที่ได้ศึกษามา (เพียงเล็กน้อย) ออกเป็น 2 ด้าน คือ **ด้านหัว** และ **ด้านท้าย**

ในส่วนด้านหัว จะเป็นเนื้อหาที่ว่าด้วย **การศึกษาด้านปัญหาของความเหลื่อมล้ำประเภทต่างๆ** สาเหตุและรูปแบบของความเหลื่อมล้ำในแต่ละด้านที่ได้กล่าวมาแล้ว กลไกที่สร้างและธำรงรักษาความเหลื่อมล้ำนั้นเอาไว้ (เช่น อัตราดอกเบี้ยที่เป็นกลไกรักษาหนี้สินของเกษตรกร) ข้อมูลในส่วนนี้จะพบมากในงานศึกษาทางวิชาการ

ในส่วนด้านท้าย จะเป็นเนื้อหาที่ว่าด้วย **การศึกษาวិธีการแก้ปัญหาความเหลื่อมล้ำประเภทต่างๆ** ข้อมูลส่วนนี้จะพบไม่มากนักในงานศึกษาค้นคว้าทางวิชาการ และวิธีการแก้ปัญหาที่ศึกษานั้นก็มักจะมาจากวิธีการที่ภาครัฐเป็นผู้ดำเนินการ (Player B)

โดยขอขยายภาพในส่วนของด้านท้าย คือ **ด้านของวิธีการแก้ปัญหาความเหลื่อมล้ำ** (เนื่องจากเป็นจุดแข็งและจุดขายของงาน CBR) โดยขอแบ่งกลุ่มผู้พยายามแก้ไขปัญหาคความเหลื่อมล้ำในสังคมไทยว่ามีอยู่ประมาณ 3 กลุ่ม คือ

กลุ่มที่ 1 : Player A เป็นกลุ่มผู้มีเจตนาดีอยากช่วยแก้ปัญหาความเหลื่อมล้ำในสังคม (เพราะเข้าใจว่า ความเหลื่อมล้ำเป็นสาเหตุหนึ่งนำไปสู่ความขัดแย้งแตกแยก ความไม่สงบสุขในสังคม หรืออาจเป็นเพราะความมีน้ำใจเมตตากรุณา) โดยที่ตนเองไม่ใช่ผู้ได้รับผลกระทบจากปัญหาความเหลื่อมล้ำ

ตัวอย่างของกลุ่มผู้เล่น A นี้ เช่น ฝ่ายชุมชนสัมพันธ์ (CSR) ของภาคธุรกิจ มูลนิธิการกุศลต่างๆ องค์กรไม่แสวงกำไร กลุ่มทนายความเพื่อประชาชน เป็นต้น

สำหรับ**วิธีการแก้ไข**ที่กลุ่มผู้เล่น A มักจะใช้ก็ได้แก่

- การแสดงความรับผิดชอบต่อสังคม (CSR) การคืนกำไรให้แก่สังคม
- การสงเคราะห์
- การช่วยเหลือผู้ประสบภัย
- กรณีฟิตุณ บอดี้สแลม วังการกุศล “ก้าวคนละก้าว”
- กรณีฟิพิณท์ บันลือฤทธิ์ ระดมทุนช่วยเหลือผู้ประสบภัยน้ำท่วม เป็นต้น

หมายเหตุ : น่าสังเกตว่า สังคมไทยมีการทำงานของกลุ่ม player A น้อยอย่างค่อนข้างจะโดดเด่นชัดเจนและเป็นที่ยอมรับ

กลุ่มที่ 2 : Player B เป็นกลุ่มภาครัฐ ซึ่งดูเหมือนจะเป็น “เจ้าภาพหลัก” ที่ถูกมอบหมายหรือถูกคาดหวังว่า จะเป็น**ผู้แก้ไขคนสำคัญ**ในการแก้ปัญหาความเหลื่อมล้ำ ทั้งนี้เพราะรัฐมีอำนาจและความชอบธรรมในการจัดการแบ่งสรรปันส่วน “ทรัพยากรส่วนรวม” (เช่น ภาษี) ของสังคมให้แก่ภาคส่วนต่างๆ

ส่วน**วิธีการหรือรูปแบบ**การแก้ไขปัญหาคความเหลื่อมล้ำของภาครัฐ (ซึ่งมักจะเป็นหัวข้อศึกษาของนักวิชาการที่ติดตามประเมินผลว่า วิธีการเหล่านั้นได้ผลหรือไม่) เช่น

- การใช้ระบบภาษีเป็นเครื่องมือ เช่น เก็บภาษีผู้มีรายได้สูงหรือมีทรัพย์สินมากให้สูงขึ้น
- การจัดสวัสดิการให้แก่ผู้มีโอกาสน้อย เช่น ผู้สูงอายุ ทุนการศึกษาสำหรับเด็กจากครอบครัวยากจน ฯลฯ

กลุ่มที่ 3 : Player C ได้แก้กลุ่มประชาชนที่เป็นผู้ได้รับผลกระทบต่างๆ จากปัญหาความเหลื่อมล้ำ ซึ่งก็ได้แก่ กลุ่มเป้าหมายที่งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นได้ทำงานด้วยนั่นเอง ในที่นี้ผู้เขียนแบ่ง**ช่วงเวลา**ที่กลุ่ม player C กระทำการแก้ไขปัญหาคือความเหลื่อมล้ำที่ตัวเองได้รับออกเป็น 2 ช่วงเวลา คือ

ยุคก่อนที่จะพบกับ CBR เมื่อชาวบ้านพบกับปัญหาที่มีสาเหตุมาจากความเหลื่อมล้ำ เช่น ราคาสินค้าเกษตรตกต่ำ เสียที่ดินทำกิน น้ำเน่าเสีย น้ำท่วม ป่าถูกทำลาย ฯลฯ เพื่อความอยู่รอดของชีวิตคนในกลุ่ม player C นี้ก็ได้ดิ้นรนเพื่อบรรเทาหรือแก้ไขปัญหาคือความเหลื่อมล้ำด้วย**วิธีการต่างๆ** อยู่แล้ว เช่น ส่งลูกไปทำงานในเมืองเพื่อเพิ่มรายได้ ปรับเปลี่ยนการปลูกพืช เรียกร้องให้รัฐจ่ายค่าชดเชย ฯลฯ ซึ่งประสบการณ์การดิ้นรนต่อสู้เพื่อแก้ไขปัญหาลำนี้ในงานวิจัย CBR จะเก็บสำรวจรวบรวมเอาไว้โดยถือว่า **เป็นต้นทุนความรู้ / ประสบการณ์ (social capital) ประเภทหนึ่งของชุมชน** (ที่สามารถจะนำมาต่อยอดในงานวิจัย CBR ได้)

ยุคเข้ามาร่วมงานกับ CBR สำหรับกลุ่ม player C บางกลุ่มที่ได้มีโอกาสเข้ามาร่วมงานกับฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น ก็จะพบว่า CBR มีแนวคิด แนวทาง และวิธีการในการจัดการกับปัญหาความเหลื่อมล้ำแบบเฉพาะตัวคือใช้**งานวิจัย CBR เป็นเครื่องมือ** ที่มีค่าสำคัญ 3 ข้อ คือ (i) ใจของการวิจัยต้องเป็นความต้องการของชาวบ้าน (ii) ชาวบ้านต้องเป็นผู้ดำเนินงานวิจัย / หรือเป็นผู้ร่วมงานวิจัยที่สำคัญ (iii) และการวิจัยต้องสร้างผลลัพธ์ที่เป็นการเปลี่ยนแปลงสถานการณ์ที่เป็นอยู่

การที่กลุ่มผู้เล่นทั้ง 3 กลุ่มเลือก **“วิธีการแก้ไขปัญหาคือความเหลื่อมล้ำ”** ที่แตกต่างกันไปนั้น เนื่องจากกลุ่มผู้เล่นแต่ละกลุ่มมี **“โค้ชทางความคิด”** (Theoretical back - up) ที่แตกต่างกัน วิธีการเล่นจึงแตกต่างกันไปด้วย

เราอาจสรุปแนวคิดหลักๆ ที่ทำหน้าที่เป็น “โค้ชทางความคิด” ในการจัดการกับเรื่องความเหลื่อมล้ำในสังคมออกเป็น 3 แนวคิดแบบย่อๆ (สนใจรายละเอียดโปรดอ่าน สถณี อาชวานันทกุล, 2554)

(1) แนวคิดเสรีนิยม (Liberalism) แนวคิดนี้ถือเรื่อง “เสรีภาพของปัจเจกบุคคล” เป็นคุณค่าและคุณธรรมที่สำคัญที่สุด แม้แต่เรื่องความยุติธรรมหรือความเท่าเทียมก็ต้องวางอยู่บนพื้นฐานของเรื่องเสรีภาพ วิธีการแก้ปัญหาคือความเหลื่อมล้ำจึงมักเน้นความเท่าเทียมกันต่อหน้ากฎหมายและการเสริมความสามารถทางการแข่งขันเป็นสำคัญ

(2) แนวคิดความยุติธรรมทางสังคม (social justice) ดังเช่นที่ชื่อนามของสำนักคิดนี้ก็บ่งบอกอยู่แล้วว่า ถือเอาเรื่องความยุติธรรมและความเป็นธรรมทางสังคมเป็นคุณค่าสำคัญ ดังนั้น การกระจายความมั่งคั่งของสังคมจึงต้องให้ทั่วถึงแก่คนทุกกลุ่มอย่างเสมอหน้ากัน และผู้ที่จะได้จัดสรรให้เกิดความยุติธรรมนั้นก็คือ รัฐนั่นเอง แนวทางการสร้างความเสมอภาคในสังคมของสำนักคิดนี้จึงเน้นเรื่อง “รัฐเป็นผู้จัดสรรสวัสดิการต่างๆ” ให้อย่างทั่วถึงและถ้วนหน้า

(3) แนวคิดการเสริมสมรรถภาพของมนุษย์ (Capabilities approach) ผู้นำเสนอแนวคิดนี้ คือ อมาตยา เซน (Amartya Sen) นักเศรษฐศาสตร์สวัสดิการเจ้าของรางวัลโนเบลเศรษฐศาสตร์ ปี ค.ศ. 1998 แนวคิดนี้เห็นว่า “อิสรภาพของมนุษย์” เป็นคุณค่าที่สำคัญที่สุด และความเหลื่อมล้ำจะแก้ไขได้ก็ด้วยการเพิ่มสมรรถภาพ / ความสามารถของมนุษย์เพื่อให้เขา

ได้มีทางเลือกที่จะใช้อิสรภาพในทุกๆ ด้าน ทั้ง อิสรภาพในการประกอบอาชีพ ในการเลือกที่อยู่อาศัย อิสรภาพในการตัดสินใจเลือกกระบวนการปกครอง ฯลฯ

ดังนั้นไค้ขทางความคิดของ CBR น่าจะสังกัด อยู่กับค่ายแนวคิดการเพิ่มสมรรถภาพของมนุษย์ มากที่สุด ทั้งนี้เพราะ CBR วางเป้าหมายสูงสุดของ การทำงานวิจัยอยู่ที่ **“การพัฒนาความสามารถ / สมรรถภาพของนักวิจัยชุมชน”** ด้วยเครื่องมือ การวิจัยเพื่อท้องถิ่น โดยคาดหวังต่อไปว่า เมื่อคนทำ วิจัย CBR ได้พัฒนาสมรรถภาพของตนเองแล้ว โดยเฉพาะสมรรถภาพในการคิดแบบวิจัย ก็จะสามารถใช้ความสามารถที่มีมากขึ้นไปเพิ่มทางเลือก ต่างๆ ในชีวิตได้มากขึ้น

สำหรับ**ผลลัพธ์**ที่เกิดจากการดำเนินงานของ กลุ่มผู้เล่นทั้ง 3 กลุ่ม A / B / C นั้น ผู้เขียนมีความ เห็นว่า ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นนั้นคงจะมีทั้งส่วนที่เป็น **“คุณูปการ”** (Contribution) และส่วนที่ยังเป็น **“ข้อจำกัด”** (Limit) เช่น

วิธีการสงเคราะห์ของผู้เล่นเกมกลุ่ม A ก็คงมี คุณูปการในการแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้าหรือปัญหา ในช่วงวิกฤติได้ อย่างไรก็ตาม ข้อจำกัดของการให้และ การสงเคราะห์ก็มีหลายประการ เช่น สามารถแก้ไข ปัญหาได้เพียงชั่วคราว ไม่คงทนถาวร ผู้รับการ สงเคราะห์ไม่กระตือรือร้นที่จะช่วยตัวเองหรือคิด พึ่งพาตนเอง

วิธีการจัดสวัสดิการของผู้เล่นเกมกลุ่ม B (มิงาน ศึกษาติดตามผลของนโยบายรัฐสวัสดิการต่างๆ มาก พอสมควร) ก็มีคุณูปการในการแก้ไขหรือบรรเทา ปัญหาไปได้หลายอย่าง เช่น นโยบาย 30 บาทรักษา ทุกโรค ก็เพิ่มโอกาสให้คนยากจนได้เข้าถึงบริการ รักษาพยาบาล อย่างไรก็ตาม ข้อจำกัดของการจัด

สวัสดิการของรัฐก็มีอยู่หลายแง่มุม เช่น การตรวจสอบ ว่าใครสมควรได้รับความช่วยเหลืออย่างแท้จริง (mean - test) หรือปรากฏการณ์ “ไอติมละลายเหลือ แต่ไม่เมื่อถึงปลายทาง” เป็นต้น

ส่วนวิธีการแบบ CBR นั้น แม้ว่าจะสามารถ แก้ไขข้อจำกัดหลายประการของวิธีการแบบกลุ่มผู้เล่น A หรือ B เช่น เป็นวิธีการที่ส่งเสริมให้ผู้ได้รับ ผลกระทบพึ่งพาตนเองเป็นหลัก ส่งผลให้การแก้ปัญหา ความเหลื่อมล้ำมีความยั่งยืน แต่ทว่าข้อจำกัดของ CBR ก็มีหลายประการเช่นกัน เช่น ข้อจำกัดที่มี ทรัพยากรทั้งกำลังคน งบประมาณ และกลไกอื่นๆ ที่ มีจำนวนน้อย เป็นวิธีการที่ต้องใช้เวลาและใช้ความรู้ ในการดำเนินงานอย่างมาก ทำงานได้กับคนกลุ่มหนึ่ง เท่านั้น เป็นต้น

เพราะฉะนั้นเมื่อพิจารณาตามกรอบคิดแบบ นิเวศว่า หากผู้เล่นทั้ง 3 กลุ่มได้เข้ามามีปฏิสัมพันธ์ กันโดยรักษาส่วนที่เป็น **“คุณูปการของตน”** เอาไว้ และ ช่วยเหลือกัน **“ลดทอนข้อจำกัดของผู้อื่น”** ก็น่าจะช่วย ให้การแก้ไขปัญหาความเหลื่อมล้ำมีทิศทางที่มุ่งหน้า ไปสู่ความสำเร็จได้มากขึ้น เพราะเท่าที่ผ่านมา ใน สังคมไทยเคยมีกรณีตัวอย่างของการประสานทรัพยากร และกลไกที่พร้อมพร้อมของภาครัฐเข้ากับวิธีการทำงาน แบบเน้นการมีส่วนร่วมของประชาชนที่องค์กรพัฒนา เอกชนมีความเชี่ยวชาญมาแล้ว ในกรณีของฝ่ายวิจัย เพื่อท้องถิ่น ก็มีกรณีการร่วมมือเพื่อเสริมจุดแข็งและ ลดทอนจุดอ่อนระหว่างภาคธุรกิจและฝ่ายวิจัยเพื่อ ท้องถิ่นเกิดขึ้นมาแล้วเช่นกัน

จากจุดยืนของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในการติดตาม และประเมินผลผลิต (output) และผลลัพธ์ (outcome) ที่เกิดขึ้นในการดำเนินงาน CBR นั้น จึงน่าจะหวังผล ได้อย่างน้อยใน 3 ทิศทางด้วยกัน คือ

ทิศทาง (1)

การดำเนินงานของ CBR นั้นสามารถลดทอน / บรรเทา / แก้ไขสาเหตุ และกลไกของการเกิดความเหลื่อมล้ำได้หรือไม่ เช่น เพิ่มรายได้ให้แก่กลุ่ม ผู้ที่มีรายได้น้อย เป็นต้น

ทิศทาง (2)

การดำเนินงานของ CBR ในฐานะกลุ่มผู้เล่น C นั้น ได้มีส่วนช่วยเพิ่ม ประสิทธิภาพหรือแก้ไขข้อจำกัดของกลุ่มผู้เล่น A และ B ได้บ้างหรือไม่ อย่างไร เช่น วิธีการของ CBR ได้ช่วยแก้ไขปัญห “การสงเคราะห์แบบ สร้างการพึ่งพา” ให้กลายมาเป็น “การให้แบบมีปัญญา” ได้อย่างไร

ทิศทาง (3)

การดำเนินงานของ CBR กับกลุ่มผู้ได้รับผลกระทบเองได้ช่วยเพิ่มคุณภาพ / เพิ่มประสิทธิภาพในเรื่องวิธีการแก้ไขปัญหาความเหลื่อมล้ำของ **ผู้ได้รับ ผลกระทบ** (กลุ่มผู้เล่น C) ไปบ้างหรือไม่ / อย่างไร (คือ การเปรียบเทียบ ผลลัพธ์ที่เกิดจากวิธีการแก้ปัญหา “ยุคก่อน CBR” และ “ยุคมาทำงาน ร่วมกับ CBR” ของกลุ่มผู้เล่น C นั้นเอง)

การเพิ่มการทำงานกับภาคีเป้าหมาย (โดยเพิ่มความสำคัญให้ใกล้เคียงกับชุมชน) น่าจะส่งผลต่อ CBR ใน 2 ประการคือ

(1) เป็นเหตุผลเพื่อแก้ไขข้อติดขัดในภาคปฏิบัติ

ในการทำกิจกรรมบางอย่าง คนทำงาน CBR อาจจะไม่มีความรู้หรือไม่มีทักษะหรือไม่มีอำนาจมากพอที่จะดำเนินกิจกรรมนั้นๆ ด้วยตนเองตาม ลำพัง โดยเฉพาะหากเป็นกิจกรรมที่เราคาดหวังผล ในระดับสูง / ระดับ outcome ตัวอย่างเช่น ในโครงการ ประมงพื้นบ้าน จังหวัดปัตตานี เมื่อเกิดปัญหาเรือประมง ที่ทำผิดกฎหมาย ทีมวิจัยชุมชนที่เป็นคนของสมาคม ประมงพื้นบ้านก็ไม่มีอำนาจหน้าที่ทางกฎหมายที่จะ ไปจับกุมเรือประมงเหล่านั้นได้ และจำเป็นต้องแสวงหา ความร่วมมือกับหน่วยงานรัฐที่มีอำนาจหน้าที่โดยตรง

(2) เป็นเหตุผลเรื่องการขยายงานแนวตั้ง

ตัวอย่างเช่น โครงการย่อยของโหนดอุบลราชธานี เรื่อง “การพัฒนาผังแม่บทเพื่อการปรับปรุงพื้นที่

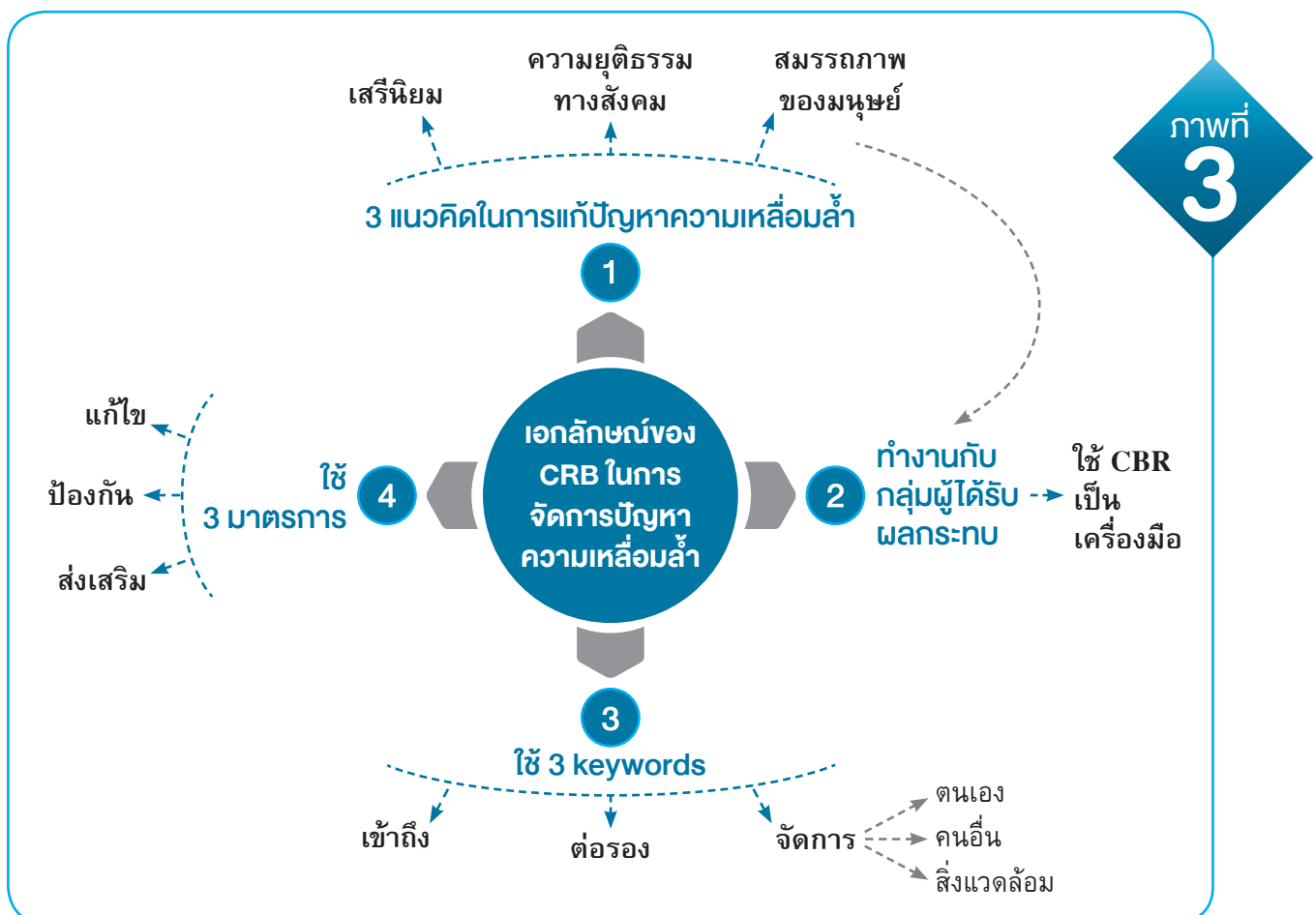
สาธารณะอย่างมีส่วนร่วมของชุมชนและหน่วยงาน ท้องถิ่น : กรณีศึกษาเทศบาลเมืองวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี” ทีมวิจัยซึ่งเป็นอาจารย์ใน สถาบันการศึกษาได้มีโอกาสทำงานร่วมกับกองช่าง ของเทศบาล ซึ่งมีทั้งสถาปนิก และช่างแผนกต่างๆ ซึ่งรับผิดชอบการสร้างพื้นที่สาธารณะ เช่น สนามกีฬา สวนสาธารณะ ฯลฯ แต่ทว่า การดำเนินงานที่ผ่านมา ยังไม่ครอบคลุมทุกกลุ่มเป้าหมายและไม่ตอบสนอง ความต้องการอย่างตรงจุด หากผลจากการทำงานวิจัย CBR ที่เน้นการมีส่วนร่วมสามารถติดตั้งวิธีคิดและ วิธีทำงานแบบใหม่ๆ ของบุคลากรของเทศบาลได้ ก็ถือว่าได้เป็นการขยายผลในแนวตั้งที่ทำงานได้ กว้างขวางครอบคลุมกว่าการทำงานของคน CBR เอง

จากเหตุผลที่ทำให้เกิดคาถา 4 ข้อ ของ CBR ในทศวรรษที่ 3 นี้ จึงอยากจะขอเน้นย้ำอีกครั้งหนึ่งว่า ในการจัดการปัญหาความเหลื่อมล้ำนั้น แนวทางที่จะดำเนินงานกับภาคีน่าจะมี ดังนี้

- (1) มีการทำงานเชิงรุกด้วยการออกแบบกิจกรรมกับภาคีเป้าหมายให้มากขึ้น
- (2) มีการวิเคราะห์ SWOT ภาคีเป้าหมายเพื่อออกแบบกิจกรรม
- (3) มีการวัดผลการเปลี่ยนแปลงกับภาคีให้มากขึ้น
- (4) การเปลี่ยนแปลงในระดับต่าง ๆ ด้านต่างๆ ของภาคี หรือการปรับเปลี่ยน ความสัมพันธ์ระหว่างภาคีกับ ชุมชนกลุ่มเป้าหมาย น่าจะเป็นตัวชี้วัดด้านความเหลื่อมล้ำตัวหนึ่ง

ตัวช่วยที่ 2 : เอกลักษณ์ของ CBR ในการจัดการปัญหาความเหลื่อมล้ำ

ในสนามแห่งเรื่องความเหลื่อมล้ำนั้น มีผู้เล่นจำนวนมากมายที่กำลังทำงานอยู่ในสนามแห่งนี้ CBR ก็เป็นเพียงผู้เล่นกลุ่มหนึ่งเท่านั้น และในการจัดการกับปัญหาความเหลื่อมล้ำนี้ CBR ก็คงมีแนวคิดและวิธีการบางอย่างที่เป็น “สโลกา / ลักษณะเฉพาะตัว” ในเอกสารชุดความรู้นี้ขอนำเสนอเอกลักษณ์ของ CBR ในการจัดการปัญหาความเหลื่อมล้ำน่าจะมีอะไรบ้าง ซึ่งในอนาคตน่าจะมีหลักฐานเชิงประจักษ์เข้ามาสนับสนุนให้ชัดเจนขึ้น ดูภาพที่ 3 ประกอบ

เอกลักษณ์ที่ 1 : ค่ายของสำนักคิดที่ CBR

สังเกต การที่ Player / คนแต่ละกลุ่มนำเสนอแนวทางในการแก้ไขปัญหาความเหลื่อมล้ำที่ต่างกักันนั้นก็เพราะแต่ละกลุ่มมี “โค้ชทางความคิด” ต่างกัน หรือสังกัคค่ายสำนักคิดที่ต่างกักัน เช่น ค่ายเสรีนิยมเชื่อว่าต้องแก้ไขความเหลื่อมล้ำด้วยวิธีการแข่งขันแบบเสรี ค่ายความยุติธรรมทางสังคมเชื่อหลักว่ “พวกที่มีน้อยควรจะให้มากหน่อย จะได้ยุติธรรม”

ส่วนค่าย “เสริมสมรรถภาพของมนุษย์” ที่ **CBR** **น่าจะสังกัคค่ายนี้** เชื่อว่ การแก้ไขความเหลื่อมล้ำนั้นต้องส่งเสริมความสามารถของผูที่ได้รับความเหลื่อมล้ำให้เพิ่มมากขึ้น เพื่อที่เขาจะได้สามารถมีอิสระที่จะมีทางเลือกต่าง ๆ ในชีวิตได้มากขึ้น สามารถพึ่งตนเองได้โดยไม่ต้องไปยืมจมูกคนอื่นมาหายใจ

เอกลักษณ์ที่ 2 : วิธีการและเครื่องมือที่ CBR ใช้

ต่อเนื่องจากค่ายสำนักคิดที่ CBR ใส่เลื้ออยู่ คือ “เน้นการส่งเสริมศักยภาพของมนุษย์” และแนวทางการเสริมศักยภาพที่ดีแนวทางหนึ่ง ก็คือ แนวทางของ สตีฟ จ๊อบส์ (Steve Jobs) ที่เสนอว่ “หากจะเสริมศักยภาพของมนุษย์ เราก็ต้องให้เครื่องมือแก่เขา” หมายความว่า ถ้าเราให้ปลาแก่ผูหิวโหย เราก็จะมองไม่เห็นศักยภาพในการจับปลาของเขา แต่ถ้าเราให้เบ็ดตกปลาแก่เขา ความสามารถในการตกปลาก็จะเผยแสดงออกมา

จาก 20 ปี แห่งการทำงานของ CBR คนทำงาน CBR ได้สั่งเข้า (Import) เครื่องมือการทำงานจากที่ต่าง ๆ รวมทั้งได้ประดิษฐ์คิดค้นเองอีกส่วนหนึ่ง (Home - made) จน CBR มีเครื่องมือการทำงานไม่น้อยกว่าครึ่งร้อยประเภท

สำหรับทศวรรษที่ 3 ซึ่งมีเจตยใหม่มาท้าทายนั้น นอกจากการใช้เครื่องมือเดิม ๆ ในการทำงานแล้ว

CBR อาจจะต้องการ “เครื่องมือใหม่ ๆ สำหรับแก้เจตยใหม่ ๆ” ในที่นี้ ขอเสนอเครื่องมือช่วยในการทำงานใหม่ที่อาจจะใหม่แบบใหม่เอี่ยมถอดด้าม หรือเป็นเครื่องมือขึ้นเดิมแต่ได้ upgrade ขึ้นมาอีก 4 ประเภท คือ

- (i) ตารางเหตุผลสับพัวร์ - Logical Framework (Log Frame)
- (ii) แผนที่ผลลัพธ์ - Outcome mapping (OM)
- (iii) ภาคิเป้าหมาย - Boundary Partner (BP) ที่ได้กล่าวถึงไปข้างต้นแล้ว
- (iv) ตัวชี้วัด (Indicator) ซึ่งแต่เดิม CBR อาจจะมีตัวชี้วัดบางประเภทใช้อยู่แล้ว และอาจจะเพิ่มตัวชี้วัดด้านความเหลื่อมล้ำเพิ่มเติมมา

เอกลักษณ์ที่ 3 : 3 keywords ที่ CBR ใช้พูด

ในเรื่องความเหลื่อมล้ำ โดยทั่วไป เมื่อทบทวนงานศึกษาเรื่องความเหลื่อมล้ำ ก็มักจะเห็น Keywords สำคัคที่ถูกนำมาใช้ประเมินความเหลื่อมล้ำ คือ **การวัดโอกาสในการเข้าถึง** (Accessibility) ที่แต่ละกลุ่มมีมากน้อยไม่เท่ากัน เช่น การเข้าถึงแหล่งเงินกู้ในระบบ การเข้าถึงบริการสุขภาพ การเข้าถึงระบบการศึกษาชั้นสูง เป็นต้น

แต่สำหรับ CBR จะมี keywords ที่ใช้พูดถึงเรื่องความเหลื่อมล้ำถึง 3 keywords ดังนี้

▶ **Keywords ที่ 1** สำหรับ keywords ตัวแรก คือ **“การเข้าถึง”** นี้ในหลายโครงการของ CBR ก็ได้ใช้อยู่ เช่น โครงการพัฒนานวัตกรรมพลังงานทางเลือกเพื่อสร้างเศรษฐกิจชุมชน จังหวัดสุรินทร์ (โหนดสุรินทร์) ที่มีเป้าหมายให้กลุ่มเกษตรกรมี “ทางเลือกด้านพลังงาน” ที่สามารถเข้าถึงได้ง่ายกว่า (เพราะราคาถูกกว่า ใช้วัสดุในท้องถิ่นในการผลิตพลังงาน)

และเป็น “การเข้าถึงแบบครบวงจร” กล่าวคือ เวลาดีก็มีใช้ เวลาเสียก็มีช่วงซ่อมให้

เช่นเดียวกับโครงการพัฒนากลไกการพัฒนาเด็กด้วยการอ่านหนังสือ จังหวัดยโสธร (โหนดยโสธร) ที่ใช้กลยุทธ์หลายรูปแบบและหลายระดับเพื่อเปิดโอกาสให้ลูกหลานคนยากจนในชนบทได้มี “โอกาสการเข้าถึงการอ่านหนังสือ” ที่เป็นวิถีทางที่สำคัญสำหรับการลดทอนความเหลื่อมล้ำทางปัญญา เช่น การสร้างสรรคให้มี “พื้นที่แห่งการอ่านที่หลากหลาย” ไม่ว่าจะเป็นในโรงเรียน ศูนย์เด็กเล็ก โรงพยาบาลในบ้าน ฯลฯ การจัดหาและจัดทำหนังสือให้มามากพอให้เด็ก ๆ ได้เข้าถึงและได้อ่าน เป็นต้น

► **Keywords ที่ 2 คือ การต่อรอง (Negotiation)**

ในบางกรณี แม้ว่าจะผ่านด่าน “การเข้าถึง” มาแล้ว แต่โอกาสที่จะลดความเหลื่อมล้ำก็อาจจะยังมาไม่ถึง ตัวอย่างในชีวิตประจำวัน เช่น แม้เราจะมาถึงสนามบินของประเทศนั้น ๆ แล้ว เราก็ยังเดินทางเข้าประเทศนั้นไม่ได้ ในกรณีนี้ ก็จำเป็นต้องใช้ **keyword ที่ 2** คือ การต่อรอง

ตัวอย่างที่ชัดเจนที่สุดคือ โครงการการพัฒนาเด็ก เยาวชน ฐานชุมชน และโรงเรียนขนาดเล็ก จังหวัดสุราษฎร์ธานี ที่เริ่มต้นโครงการด้วยปัญหาความเหลื่อมล้ำของโรงเรียนที่มีขนาดต่าง ๆ เนื่องจากนโยบายที่ให้ยุบโรงเรียนที่มีขนาดเล็กที่ได้สร้างผลกระทบความเดือดร้อนให้แก่ผู้ปกครอง ที่จำเป็นต้องหาโรงเรียนใหม่ให้บุตรหลาน ต้องส่งบุตรหลานออกไปเรียนนอกชุมชน ซึ่งเพิ่มภาระค่าใช้จ่ายและการดูแล ดังนั้น เป้าหมายของการทำงานในชุดโครงการดังกล่าว ก็คือ การต่อรองนโยบายการยุบโรงเรียนขนาดเล็กโดยความร่วมมือใจของชุมชนกับโรงเรียนขนาดเล็กในการบริหารจัดการการศึกษาให้แก่บุตรหลาน

► **Keywords ที่ 3 คือ การจัดการ (Management)**

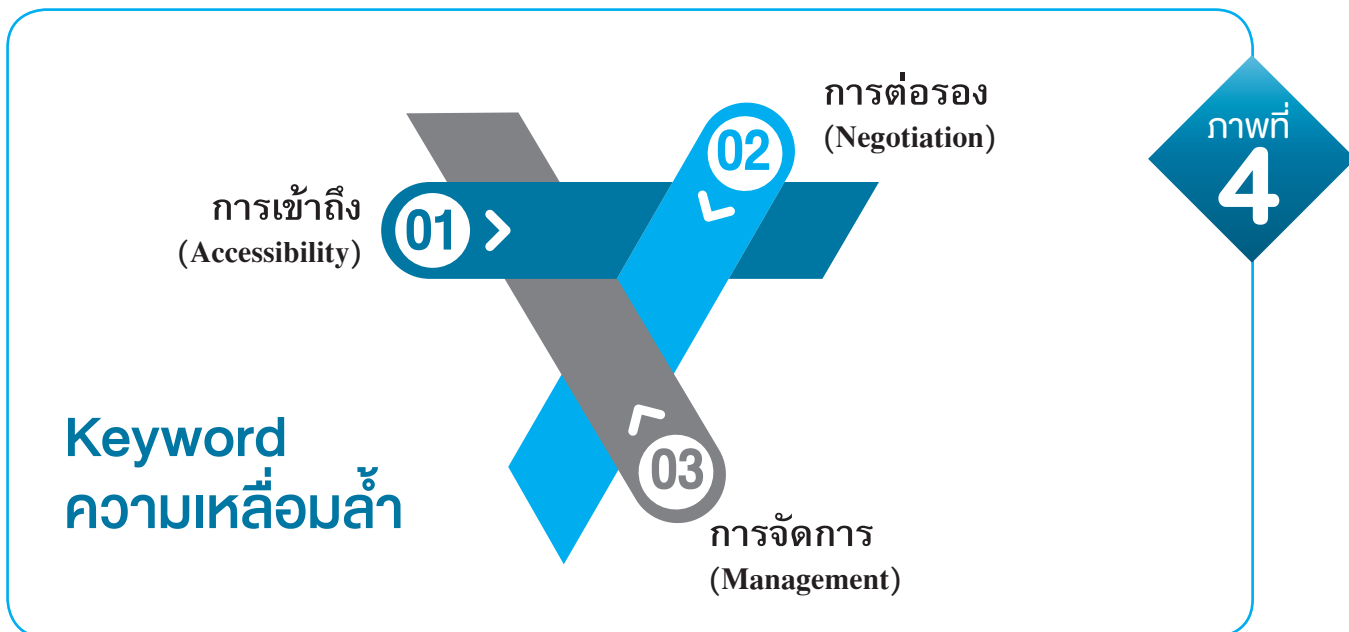
เป็น keyword ที่ 3 ในการแก้ไขปัญหาความเหลื่อมล้ำที่ต้องการเพิ่มสมรรถภาพของผู้ได้รับผลกระทบให้สามารถเข้าถึง ให้สามารถ**ต่อรอง** และท้ายที่สุด คือ ให้สามารถจัดการในระดับต่าง ๆ จากง่ายไปยาก (คือ การจัดการตนเอง การจัดการคนอื่น การจัดการสภาพแวดล้อม)

อันที่จริง แนวทางการทำงานที่ผ่านมาของ CBR นั้น แต่เดิมก็เน้นการเพิ่ม**ความสามารถในการจัดการตนเองด้วยพลังของชุมชนอยู่แล้ว** (ปัจจุบันนี้เราอาจจะได้ยินการขยายแนวคิดนี้ไปถึงเรื่อง “จังหวัดจัดการตนเอง”) ตัวอย่างเช่น โครงการย่อยโครงการหนึ่งของศูนย์ประสานงานฯ มหาวิทยาลัยเกริก กรุงเทพฯ ที่ตั้งเป้าหมายให้ชุมชนในเขตพื้นที่งานในกรุงเทพฯ สามารถจัดการปัญหาเสพติดในชุมชนด้วยพลังของชุมชนเอง

และสำหรับแนวทางต่อไปในอนาคต เมื่อแนวคิดเรื่อง “การจัดการ” เข้ามาอยู่ในโหมดเรื่องความเหลื่อมล้ำ CBR ก็อาจจะต้องเพิ่มเติมคุณค่า (Value - added) ขึ้นไปอีกขั้นหนึ่งว่า “และ**การจัดการด้วยพลังชุมชน**นั้นได้เป็นไปอย่าง**ทั่วถึง เท่าเทียม และเป็นธรรม**”

เช่น การบริหารจัดการเรื่องทรัพยากรน้ำของศูนย์ประสานงานฯ จังหวัดน่าน ก็น่าจะแสดงตัวชีวิตและข้อมูลตอบตัวชีวิตว่า การแบ่งสันน้ำใช้นั้นเป็นไปอย่างเพียงพอกับความต้องการของคนต้นน้ำ กลางน้ำ และปลายน้ำ

หรือในกรณีของการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน จังหวัดพิษณุโลก ที่ระบุว่าต้องการจะลดความเหลื่อมล้ำก็น่าจะมีตัวชีวิตและข้อมูลตอบตัวชีวิตเรื่องการแบ่งสันผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นอย่างทั่วถึงและเป็นธรรมแก่คนทุก ๆ กลุ่มทั่วทั้งชุมชน ทั้งนี้เพราะการท่องเที่ยวชุมชนนั้นได้ใช้ทรัพยากรการท่องเที่ยวที่เป็นสมบัติร่วมของชุมชนเป็นต้นทุน เป็นต้น

โครงการวิจัย CBR ที่เป็นกรณีตัวอย่างของการใช้ keywords เรื่องการต่อรองเพื่อลดความเหลื่อมล้ำ เช่น งานวิจัยเรื่องการยุบโรงเรียนขนาดเล็กของจังหวัดสุราษฎร์ธานี ที่ถูกกำหนดมาจากนโยบายจากส่วนกลาง แต่ทว่า ทางโรงเรียนและชุมชนได้ร่วมกันทำวิจัยเพื่อต่อรองว่า โรงเรียนขนาดเล็กสามารถดำเนินการต่อไปได้ด้วยการร่วมมือจากหลายภาคส่วนของชุมชน เป็นการพิสูจน์ว่าโรงเรียนขนาดเล็กไม่ควรถูกปฏิบัติอย่างเหลื่อมล้ำเมื่อเทียบกับโรงเรียนขนาดกลาง ขนาดใหญ่ ด้วยการถูกยุบ

ส่วน keywords เรื่องการจัดการนั้น ถือว่าเป็น keywords สำคัญของงานวิจัย CBR โดยมีขอบเขตของการจัดการหลายระดับที่มีความยากง่ายลดหลั่นกันไป เช่น

(ก) ระดับของการจัดการตนเอง ตัวอย่างเช่น งานวิจัยเรื่องการแก้ปัญหาเรื่องหนี้สิน (ซึ่งเป็นอาการอย่างหนึ่งของโรคความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจ) ใน

ตัวอย่างงานวิจัยในตำนานของ CBR ก็คือ การแก้ไขปัญหานี้สินของบ้านสามขา จังหวัดลำปาง ที่ต้องเริ่มจากการใช้เครื่องมือบัญชีครัวเรือนเพื่อการจัดการพฤติกรรมการใช้จ่ายของตนเองเป็นอันดับแรก

(ข) ระดับของการจัดการคนอื่น เป็นระดับการจัดการที่ยากมากขึ้น เช่น การจัดการพฤติกรรมการใช้จ่ายของบุคคลในครอบครัว

(ค) ระดับของการจัดการสภาพแวดล้อม ในกรณีเดิมคือเรื่องปัญหานี้สิน ก็คือการจัดการรวมประเภทกองทุนต่างๆ ให้เป็นกองทุนเดียวกัน เพื่อตัดกลไกการหมุนเวียนการกู้ยืมเงินจากกองทุนหนึ่งมาใช้คืนอีกกองทุน เป็นต้น การจัดการสภาพแวดล้อมนี้รวมไปถึงการจัดการทรัพยากรน้ำ ป่าชุมชน การจัดการระบบการทำนาแบบอินทรีย์ การจัดการปัญหาขยะ การจัดการระบบพลังงานทางเลือก เป็นต้น ซึ่งการจัดการในระดับนี้จะค่อนข้างยากกว่า 2 ระดับแรก

เอกลักษณ์ที่ 4 : 3 มาตรการของ CBR ต่อ ปัญหาความเหลื่อมล้ำ ในเบื้องต้นมีข้อน่าสังเกตว่า เวลาอ่านงานเกี่ยวกับปัญหาความเหลื่อมล้ำนั้น เรามักจะเห็นคำว่า “การลดความเหลื่อมล้ำ” ซึ่งน่าจะหมายความว่า ความเหลื่อมล้ำได้เกิดขึ้นแล้ว และเราพยายามไปลดทอน / บรรเทา กลยุทธ์แบบนี้ทางด้านสาธารณสุขเรียกว่า **“มาตรการรักษา / เยียวยา”** (Curative) เมื่อเกิดโรคหรือเจ็บไข้ได้ป่วยแล้ว และผลการทำงานด้านสาธารณสุขก็ได้พบแล้วว่า ถ้าพึ่งแค่มาตรการรักษาโรคเพียงอย่างเดียววันนั้น เป็นเสมือนการเดินทางหลังปัญหา และไม่อาจช่วยให้บรรลุเป้าหมาย “การมีสุขภาพที่ดีได้”

งานด้านสาธารณสุขแนวใหม่จึงเสนอให้ใช้ 3 มาตรการควบคู่กันไป คือ **1. รักษาเยียวยา 2. ป้องกัน (Protection) และ 3. ส่งเสริม / สร้างเสริมสุขภาพ (Promotion)** (ตัวอย่างเช่น แนวทางการทำงานของ สสส.) ซึ่งเป็นวิธีการไปดักหน้าปัญหา ไม่ให้เกิดขึ้น ในปัญหาเรื่องความเหลื่อมล้ำนั้น CBR ก็ได้ใช้มาตรการทั้ง 3 มาตรการเช่นกัน โดยอาจจะมีวิธีการใช้อย่างหลากหลาย เช่น ใช้เพียง 1 มาตรการ ใช้แบบ 2 มาตรการ (two in one) หรือใช้แบบ 3 มาตรการ (three in one)

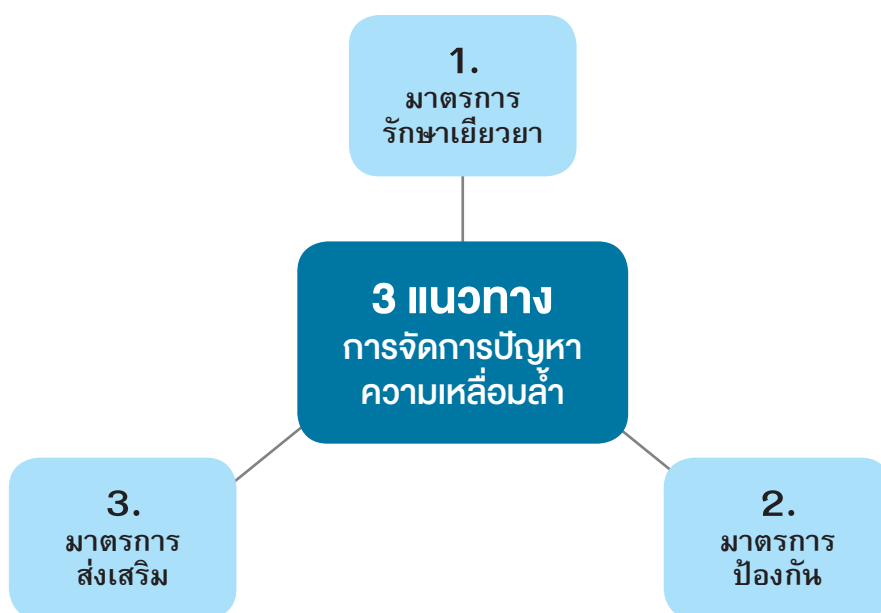
ตัวอย่างของการใช้มาตรการป้องกันการเกิดความเหลื่อมล้ำ เช่น งานเรื่องการท่องเที่ยวชุมชน จังหวัดพิษณุโลก ที่ได้กล่าวถึงไปแล้ว จุดเด่นของงานวิจัยท่องเที่ยวชุมชนโครงการนี้คือ ในด้านของชุมชนที่จัดการการท่องเที่ยวเชิงเกษตรเพื่อเพิ่มมูลค่าให้แก่ผืนดินที่ทำการเกษตรอยู่ ประกอบด้วยคน 3 วัย

โดยเฉพาะคนวัยหนุ่มสาว / รุ่นลูกหลานที่อยากจะละทิ้งอาชีพเกษตรและอาจจะขายที่ดินที่นาในอนาคต ดังนั้น การสร้างรายได้เพิ่มจากการท่องเที่ยวเชิงเกษตร (ให้ลูกหลานเห็นคุณค่าและมูลค่าที่เพิ่มขึ้นของผืนดินเกษตร) จึงเป็นมาตรการป้องกันมิให้มีการสูญเสียที่ดินอันเป็นปัจจัยการผลิตที่เป็นหลักประกันสำคัญของการป้องกันที่ไม่ก่อให้เกิดความเหลื่อมล้ำในอนาคต

ส่วนตัวอย่างชุดโครงการที่ใช้มาตรการลดความเหลื่อมล้ำแบบ 3 in one เช่น โครงการกลไกในการจัดการภัยพิบัติกรณีน้ำท่วมโดยการมีส่วนร่วมขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและชุมชน จังหวัดอุบลราชธานี ที่มีทั้งมาตรการช่วยเหลือเยียวยาผู้ประสบภัย มาตรการป้องกันความสูญเสีย และมาตรการส่งเสริมความเข้มแข็งของชุมชนเพื่อรับมือกับภัยพิบัติ (เช่น มีระบบการสื่อสารเตือนภัยที่ดี)

ในช่วงภัยพิบัตินั้น จะเป็นอีก Moment หนึ่งที่จะได้มองเห็นแง่มุมของความเหลื่อมล้ำได้ชัดเจน (คนไทยมีภาษิตว่า “น้ำลดตอผุด” ที่เราอาจจะแปลว่า “น้ำท่วม ความเหลื่อมล้ำกลับผุด”) ทั้งนี้เพราะเมื่อเกิดภัยพิบัตินั้น ผู้คนที่มีความเหลื่อมล้ำกันจะมีอาการบาดเจ็บไม่เท่ากัน ตัวอย่างเช่น เมื่อเกิดวิกฤติต้มยำกุ้งในสังคมไทย เมื่อปี 2540 ในขณะที่คนบางกลุ่มนั้นร่วงล้มแบบตกลูกจากเหวสูง แต่บางคนกลับล้มบนฟูก เป็นต้น

ดังนั้นแนวทางการทำวิจัย CBR ในปัญหาเรื่องความเหลื่อมล้ำ ก็น่าจะถ่ายโอนบทเรียนจากด้านสุขภาพ ด้วยการใช้อนุวัตร 3 ด้าน ดังในภาพที่ 5

(i) **มาตรการรักษาเยียวยา** ตัวอย่างโครงการวิจัย CBR ที่ใช้มาตรการนี้ ก็คืองานวิจัยที่ปัญหาความเหลื่อมล้ำได้เกิดขึ้นแล้ว และงานวิจัย CBR ได้พยายามแก้ไขปัญหานั้น เช่น งานวิจัยเพื่อฟื้นฟูชีวิตของผู้คนที่ถูกผลกระทบจากภัยน้ำท่วมที่เข้าไม่ถึงความช่วยเหลือจากหน่วยงานอื่นๆ เป็นต้น

(ii) **มาตรการป้องกัน** ตัวอย่างเช่น งานวิจัยเรื่องการท่องเที่ยวชุมชนที่ดำเนินการโดยคน 3 วิช ซึ่งแน่นอนว่า ความรู้ความเข้าใจและแนวทางการดำเนินงานคงจะต้องมีข้อขัดแย้งกัน เนื่องจากช่วงวัยที่แตกต่างกัน (ซึ่งมักจะพบปัญหานี้บ่อยครั้งในประเด็นเกษตรอินทรีย์ที่ส่งผ่านจากรุ่นพ่อแม่สู่รุ่นลูกหลาน) ดังนั้น แม้ว่าปัญหาจะยังไม่เกิดขึ้น แต่การทำวิจัย CBR ก็จะเป็นการศึกษาบทเรียนจากที่อื่นๆ เพื่อจะป้องกันไม่ให้เกิดปัญหาความขัดแย้งระหว่างรุ่นวัยมาเกิดขึ้นในงานท่องเที่ยวชุมชนที่กำลังจะทำวิจัย (เป็นการป้องกันปัญหาอำนาจที่เหลื่อมล้ำกันภายในคนแต่ละรุ่นด้วย)

(iii) **มาตรการส่งเสริม** ตัวอย่างเช่น งานวิจัย CBR เรื่องการทำสวนผักร่วมกันของกลุ่มคนจนที่อาศัยอยู่ใต้สะพานในกรุงเทพมหานคร งานวิจัยชิ้นนี้สามารถเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนโดยใช้ “การทำสวนผักในพื้นที่กลางของชุมชน” เป็นเครื่องมือ เมื่อชุมชนเข้มแข็ง (เหมือนร่างกายที่แข็งแรง) แม้ว่าจะมี “เชื้อโรค / ปัญหา” เข้ามาก็จะสามารถจัดการได้

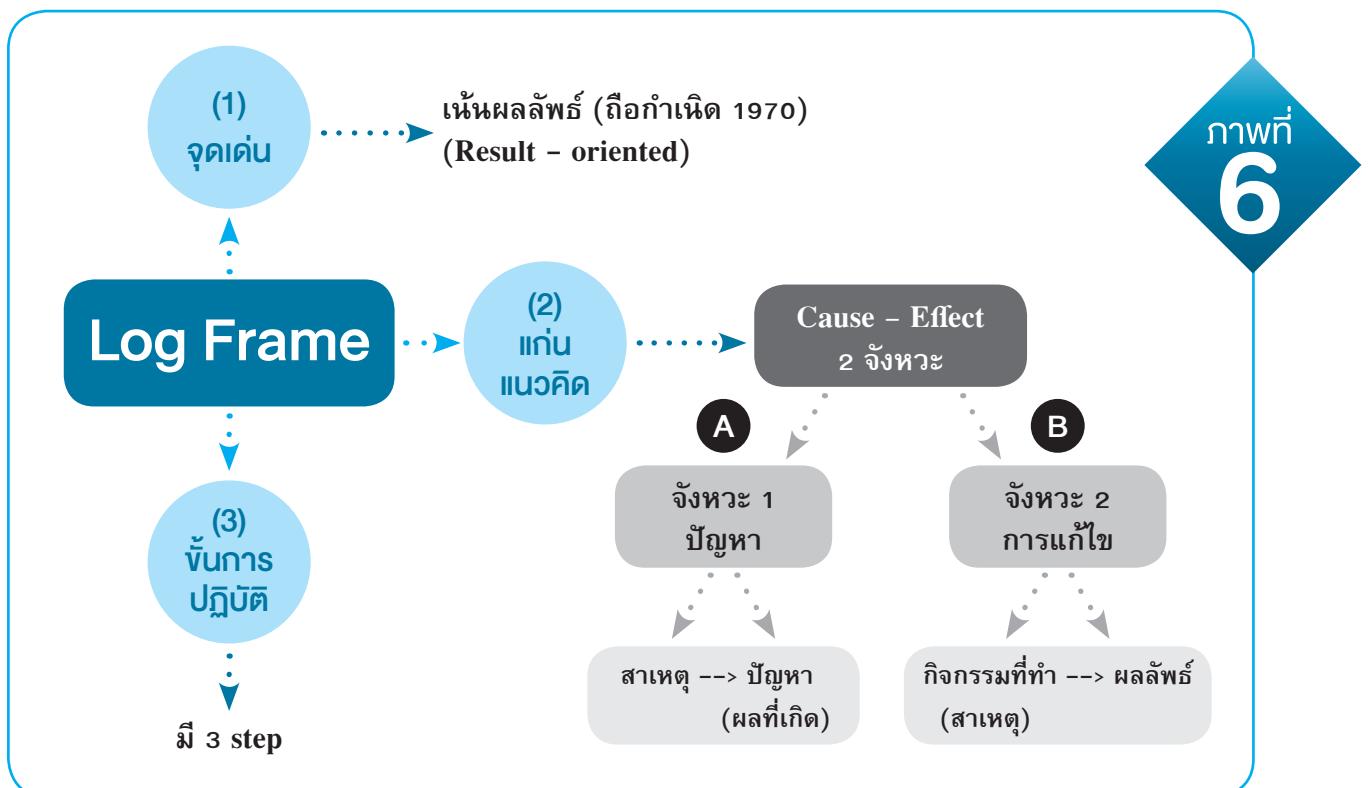
ในภาคปฏิบัติ งานวิจัย CBR แต่ละชิ้นอาจจะใช้เพียงมาตรการใดมาตรการหนึ่งในการจัดการกับปัญหาความเหลื่อมล้ำ แต่งานวิจัยบางชิ้นอาจจะใช้ได้ 2 มาตรการ (แบบ two in one) หรือบางชิ้นอาจจะได้ถึง 3 มาตรการ (แบบ three in one)

กล่าวโดยสรุปในการตอบโจทย์ว่างานวิจัย CBR สามารถช่วยแก้ไข ป้องกัน หรือส่งเสริมให้กลุ่มคน / ชุมชน มีภูมิคุ้มกันต่อการเกิดความไม่เป็นธรรมได้อย่างไรนั้น เนื่องจากงาน CBR มักเลือกที่จะทำงานกับ **“กลุ่มคนที่ได้รับผลกระทบจากความเหลื่อมล้ำ” (กลุ่มผู้เล่น C)** ซึ่งเป็น “คนเล็กคน (ที่มี) น้อย” ไม่ว่าจะน้อยในแง่ทรัพยากร น้อยในแง่มีปากมีเสียง น้อยในแง่อำนาจ ฯลฯ ดังนั้น เป้าหมายหลักๆ ของ

งานวิจัย CBR ก็คือ “การปรับเปลี่ยน” ให้แก่กลุ่มคนเล็กคนน้อยเหล่านี้ ซึ่งอาจจะเป็นการปรับเปลี่ยนทางเลือก (เช่น การตลาดทางเลือก) เพิ่มอำนาจการต่อรอง เพิ่มการพึ่งตนเอง (เพื่อลดการพึ่งพาคนอื่นที่เป็นสาเหตุหนึ่งของการเกิดความเหลื่อมล้ำ เพราะ “การไม่มีจมูกของตนเอง” ก็ทำให้ “ต้องยืมจมูกคนอื่นหายใจ”) หรือเพิ่มความสามารถในการจัดการให้มากขึ้นนั่นเอง

แนะนำเครื่องมือ Log Frame

เนื่องจากการทำงานของ CBR ในช่วงเวลาต่อไปนี้จะ **“โจทย์ที่เลือกเป้าหมายเอาไว้แน่นอน” คือเรื่องความเหลื่อมล้ำ** ดังนั้น คนทำงาน CBR น่าจะใช้เครื่องมือใหม่ๆ ที่ช่วยให้การทำงานนั้น “เข้าเป้าที่เลือกไว้” ได้มากขึ้น ในที่นี้จะขอแนะนำเครื่องมือช่วยตัวแรก คือ **ตารางเหตุผลสัมพันธ์ (Logical Framework - Log Frame)** เป็นเบื้องต้น ดังภาพที่ 6

(1) ลักษณะเด่น Log Frame เป็นเครื่องมือที่ถูกคิดค้นขึ้นมาราวๆ ช่วงทศวรรษ 1970 และมีการใช้อย่างมากในแวดวงวิศวกรรม บริหารธุรกิจ และองค์กรเงินทุนพัฒนาระดับโลก (เช่น World Bank) ในประเทศไทย มีการระบุว่า สภาพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติได้นำเครื่องมือนี้มาใช้ราวๆ ปี พ.ศ. 2525 (อารียา, 2550) และในช่วง 2 ทศวรรษที่ผ่านมา มีเอกสารอบรมหน่วยงานของรัฐที่เกี่ยวข้องกับ Log Frame ออกมาจำนวนมาก เป้าหมายของเอกสารเหล่านี้ต้องการจะปรับเปลี่ยนวิธีการเขียนโครงการของหน่วยงานรัฐที่เคยเขียนเป็นข้อๆ แต่ไม่มีความเชื่อมโยงระหว่างหัวข้อย่อยๆ เช่น ที่มาของปัญหาก็ไปทางหนึ่ง วัตถุประสงค์ก็ไปอีกทางหนึ่ง แผนงานหรือกิจกรรมก็ไปอีกแยกหนึ่ง (แต่ละหัวข้อต่างเป็นอิสระ ไม่ขึ้นต่อกัน เหมือนช่วงกรุงแตก)

ดังนั้น หลักการสำคัญของ Log Frame จึงบรรจุอยู่ในชื่อนามของเครื่องมือ คือ **เน้นความสัมพันธ์ที่เป็นเหตุเป็นผลของกันและกัน** เช่น ที่มาของปัญหา **เป็นเหตุ** วัตถุประสงค์ของโครงการจึง**เป็นผล**ที่มาจากเหตุ (ตามหลักพุทธศาสนาที่คนไทยรู้จักกันดี คือ เพราะมีสิ่งนั้น จึงเกิดสิ่งนี้ ผลทั้งหลายย่อมมาจากเหตุ ปฏิจจสมุปบาท)

ส่วน**ลักษณะเด่น**สำคัญของเครื่องมือ Log Frame และเป็นลักษณะที่ทำให้บรรดาองค์กรเงินทุนสนับสนุนการพัฒนาระดับโลกนิยมใช้เครื่องมือนี้ก็คือเป็นเครื่องมือที่**ป้อนเอาไว้ที่การเกิดผลลัพธ์ที่แก้ปัญหาได้** (Result - driven / Result - oriented) กล่าวคือ ต้องระบุออกมาให้ชัดเจนว่า เมื่อลงทุนด้วยทรัพยากรต่าง ๆ เช่น งบประมาณ กำลังคน เวลา ฯลฯ

แล้ว ได้เกิด**ผลลัพธ์อะไร**ที่สามารถระบุได้ชัดเจน สามารถวัดได้ และมีหลักฐานตัวชี้วัดที่ชัดเจน

การนำเอา Log Frame มาใช้ สามารถจะใช้ได้ตลอดทุก **Moment ของการทำงาน** เช่น ช่วงต้นน้ำก็ใช้ในการวางแผนงาน (Planning) ช่วงกลางน้ำก็ใช้ในการติดตามงาน (Monitoring) และช่วงปลายน้ำก็ใช้ในการวัดและประเมินผล (Evaluation)

(2) แก่นแนวคิด / DNA ของ Log Frame

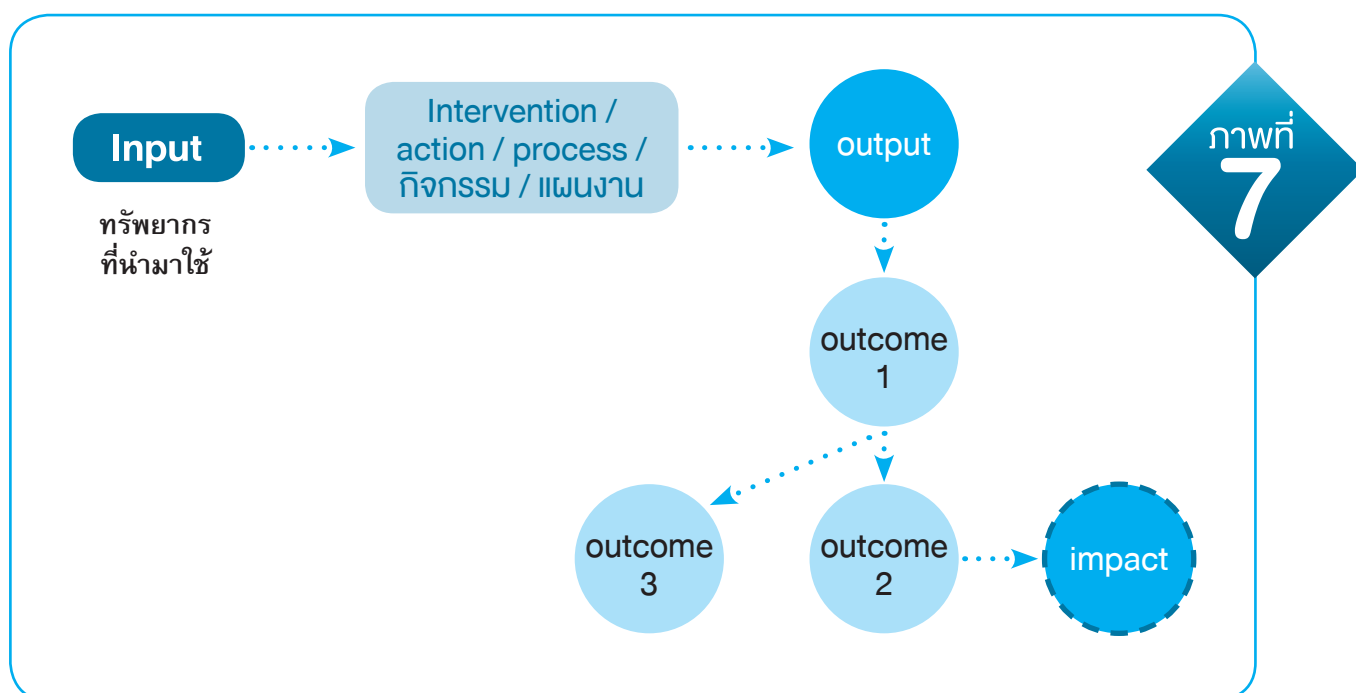
เมื่อวิเคราะห์แก่นแนวคิดที่อยู่เบื้องหลัง Log Frame หรือเป็น DNA ของ Log Frame จะพบว่า เป็นวิธีคิดเรื่อง **“สาเหตุ - ผลลัพธ์”** (cause - effect) ที่ถูกนำมาใช้ใน 2 จังหวะ (เหมือนการเล่นฟุตบอลที่มีครั้งแรกและครั้งหลัง)

- **จังหวะที่ 1** เป็นช่วงของการวิเคราะห์ปัญหา ซึ่งเป็นผลลัพธ์ที่สาวไปหา**สาเหตุ**ที่เกิดขึ้น การวิเคราะห์ในจังหวะที่ 1 นี้ คน CBR จะคุ้นเคยดีโดยผ่านการใช้เครื่องมือช่วย เช่น ต้นไม้แห่งปัญหา (Problem tree)
- **จังหวะที่ 2** เป็นช่วงของการวิเคราะห์**การแก้ไขปัญหา** โดยกิจกรรม / แผนงานที่เราตั้งใจจะดำเนินการจะมีสถานะเป็น**สาเหตุ**ที่ก่อให้เกิด**ผลลัพธ์**ต่างๆ (ที่น่าจะมุ่งไปที่การแก้ปัญหาของจังหวะที่ 1) ในจังหวะที่ 2 นี้เองที่เป็นจุดเน้นของ Log Frame กล่าวคือเมื่อลงมือ**ยังแล้ว** (ลงมือทำกิจกรรม) ก็ต้องตามไปดูว่า **“เข้าเป้าที่เล็งเอาไว้ก่อนหรือเปล่า”** (result - driven)

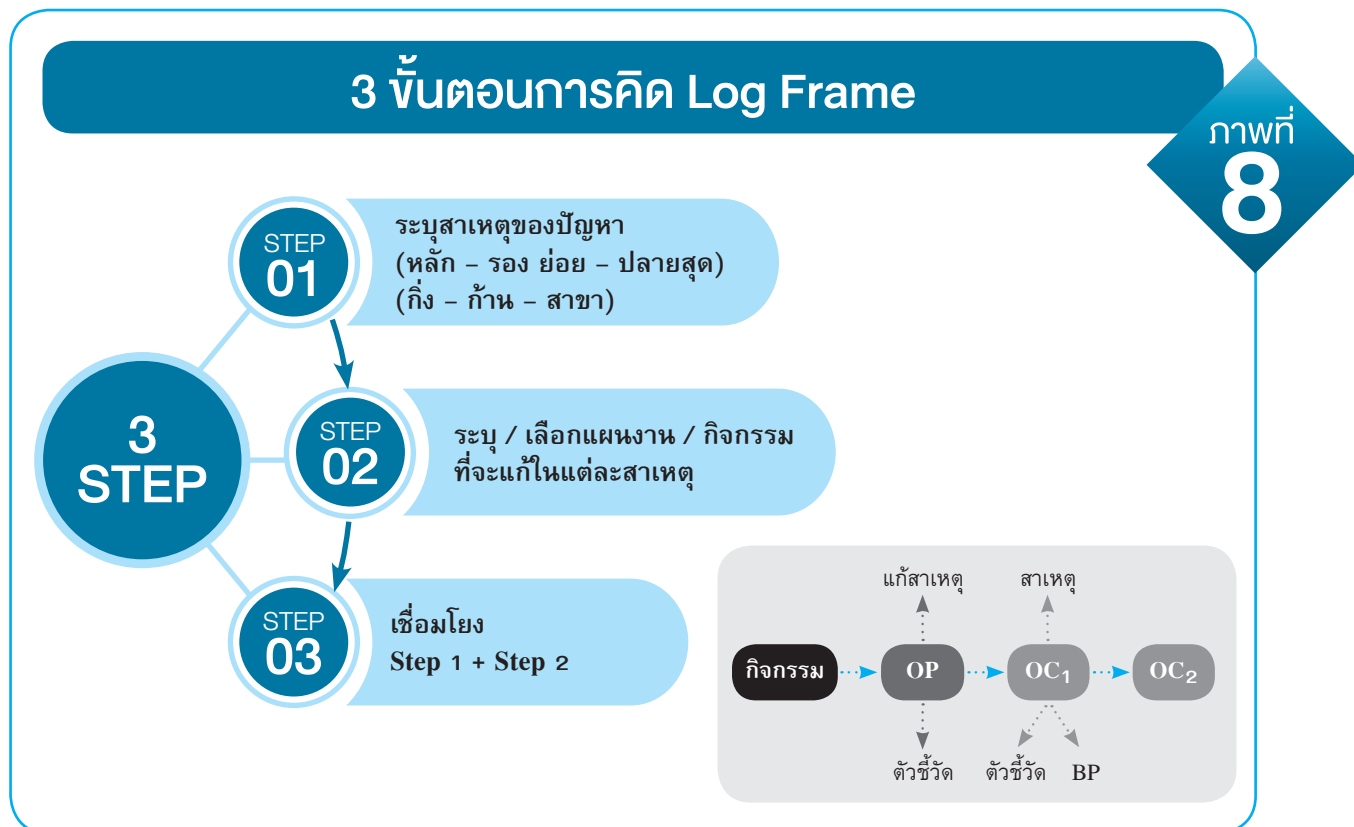
เมื่อ Log Frame เป็นเครื่องมือที่ “เน้นผลลัพธ์ที่เกิดขึ้น” ในการพัฒนาเครื่องมือนี้ จึงมีการลงรายละเอียดประเภทของผลลัพธ์แบบต่างๆ เพื่ออำนวยความสะดวกในการวัดผล เช่น

- ผลลัพธ์ระยะสั้น / ระยะกลาง / ระยะยาว
- ผลลัพธ์แบบ output / outcome / impact
- ผลลัพธ์แบบทางตรง และทางอ้อม (direct / indirect result) เช่น โครงการส่งเสริมการอ่าน จังหวัดยโสธร ผลลัพธ์ทางตรงอาจเกิดกับตัวเด็ก แต่ผลลัพธ์ทางอ้อมอาจได้แก่การเพิ่มความสามารถในการอ่านให้คล่องของพ่อแม่

นอกจากนั้น Log Frame ก็สนใจกระบวนการสร้างผลลัพธ์ให้เป็นขั้นเป็นตอนอย่างต่อเนื่องกันเช่นที่แสดงในภาพที่ 7

(3) ขั้นตอนการปฏิบัติ ในชั้นลงมือปฏิบัติการใช้เครื่องมือ Log Frame จะมี 3 ขั้นตอนหลัก ๆ ดังนี้

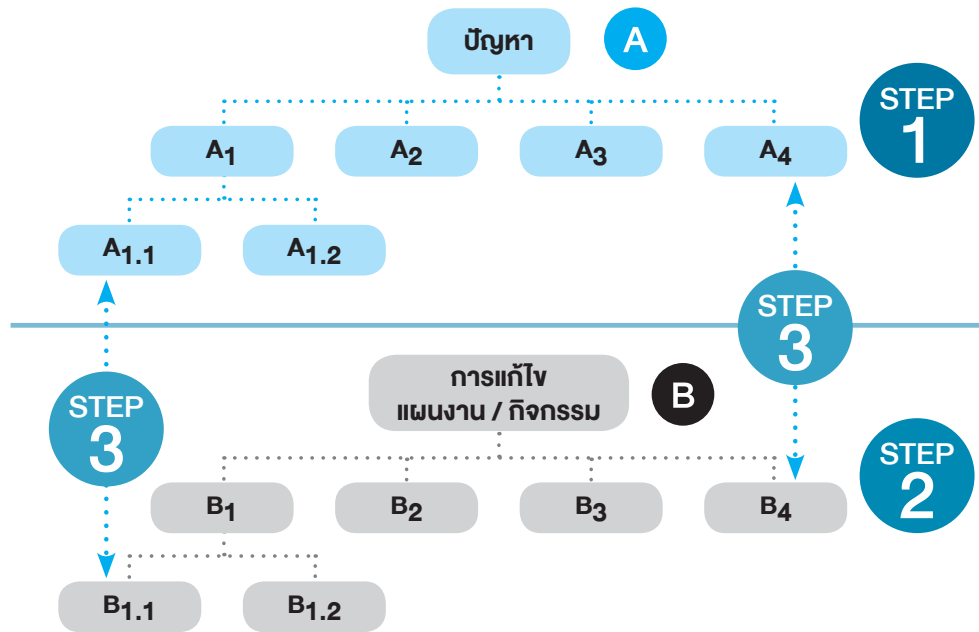

Step (1) เป็นขั้นการใช้เครื่องมือ**วิเคราะห์ปัญหา (มือซ้าย)** ด้วยการสาวจากปัญหาไปหาสาเหตุให้ถึงที่สุด ตั้งแต่**สาเหตุหลัก**ที่มีส่วนประกอบเป็น**สาเหตุรอง** ย่อยลงไปถึง**สาเหตุปลายสุด** ทั้งนี้เนื่องจากเวลาวางแผนกิจกรรมแก้ไขปัญหานั้น จะแก้ไขที่**สาเหตุหลักอันเดียว** (เหมือนปมเชือกที่ผูกเอาไว้จนยุ่งเหยิง) มักไม่ค่อยได้ แต่จะต้อง**แก้ปมย่อยๆ** ไปทีละปม เหมือนเวลาอ่านไฟล์ rar จำเป็นต้องแตกเป็นไฟล์ย่อยๆ ก่อน

Step (2) เป็นขั้นการใช้เครื่องมือ**ออกแบบกิจกรรม / แผนงานแก้ไขปัญหา (มือขวา)** ในขั้นนี้อาจจะเริ่มตั้งแต่ตัดสินใจคัดเลือกก่อนว่า มีสาเหตุ

อะไรบ้าง (จาก step 1) ที่อยู่ในวิสัยที่จะวางแผนแก้ไขได้ภายในทรัพยากรที่มีอยู่ (เวลา กำลังคน งบประมาณ โอกาสความเป็นไปได้ ฯลฯ) และลอง (คิดล่วงหน้า) ออกแบบวางแผนกิจกรรมหรือแผนงานที่จะแก้ไข “สาเหตุที่ตั้งเป้าไว้ว่าจะจัดการ”

Step (3) หากอุปมาอุปไมยว่า step 1 นั้นเป็นมือซ้าย (ปัญหา) และ step 2 เป็นมือขวา (การแก้ไข) เมื่อเราตบมือซ้ายและมือขวาเข้าหากัน อาจจะพบว่า “ตบเท่าไรก็ไม่ดัง” ที่เรียกว่า “เกาไม่ถูกที่คัน” ดังนั้น step 3 จึงเป็น**การตรวจสอบ** “ความสัมพันธ์ระหว่างสาเหตุกับผลลัพธ์ - ปัญหากับการแก้ไข” ว่าได้ประสานกันหรือไม่

ข้อสังเกต :

ในสภาพความเป็นจริง ไม่จำเป็นว่า กิจกรรม B / แผนงาน B ต้องแก้ไขปัญห A เท่านั้น แต่อาจจะมีหลายรูปแบบ / แบบแผนที่เกิดขึ้น เช่น

- ปัญหา A 1.1 อาจจะต้องใช้กิจกรรม B 1.1 และกิจกรรม B 1.2 จึงจะสำเร็จ
 - ในทางตรงกันข้าม กิจกรรม B 1.1 อาจจะแก้ไขได้ทั้งปัญหา A 1.1 และ A 1.2 ได้
- ทั้งนี้ ขอเพียงให้เราเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่าง step 1 และ step 2 ให้เห็นอย่างชัดเจน

ข้อเด่นและข้อจำกัดของ Log Frame

(1) Log Frame เป็นเครื่องมือช่วยให้ความมั่นใจว่า “การออกแบบกิจกรรม / แผนงาน” นั้นเป็นไปอย่างมีเหตุผล มีที่มาที่ไป มีเป้าหมายที่ชัดเจน (เปรียบเสมือนการยิงแบบ “ล็อกเป้ายิง” โอกาสที่จะเข้าเป้าก็มีสูง รวมทั้งมีกระบวนการ (ใน step 3) ที่ตรวจสอบว่า “ที่เราเกาะๆ ไปนั้น มันถูกที่คันหรือเปล่า”)

(2) ส่วนข้อจำกัดของ Log Frame ก็คือเนื่องจากเราวางแผนทุกอย่างไว้ล่วงหน้า ทั้งกิจกรรมและการคาดหวังผลลัพธ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้น คล้ายกับ

“การ set กรอบ (frame) เอาไว้แล้ว” แต่ในสภาพความเป็นจริง อาจไม่เป็นไปตามกรอบที่เราวางเอาไว้ อาจต้องการ “กิจกรรมใหม่ๆ ที่ไม่ได้อยู่ในกรอบ” อาจเกิดผลลัพธ์ที่อยู่นอกเส้นทาง ดังนั้น ถ้ากรอบของเราแข็งตัวไม่ยืดหยุ่น ก็อาจจะไม่มีที่ว่างสำหรับกิจกรรมใหม่ๆ หรือผลลัพธ์อื่นๆ

การลดทอนข้อจำกัดของ Log Frame จึงอาจต้องใช้ “เมนูวิธีคิดแบบใหม่” คือ “มีกรอบไว้แต่ก็ยืดหยุ่นได้” (Frame + Flexibility)

แนะนำเครื่องมือ Outcome mapping (OM)

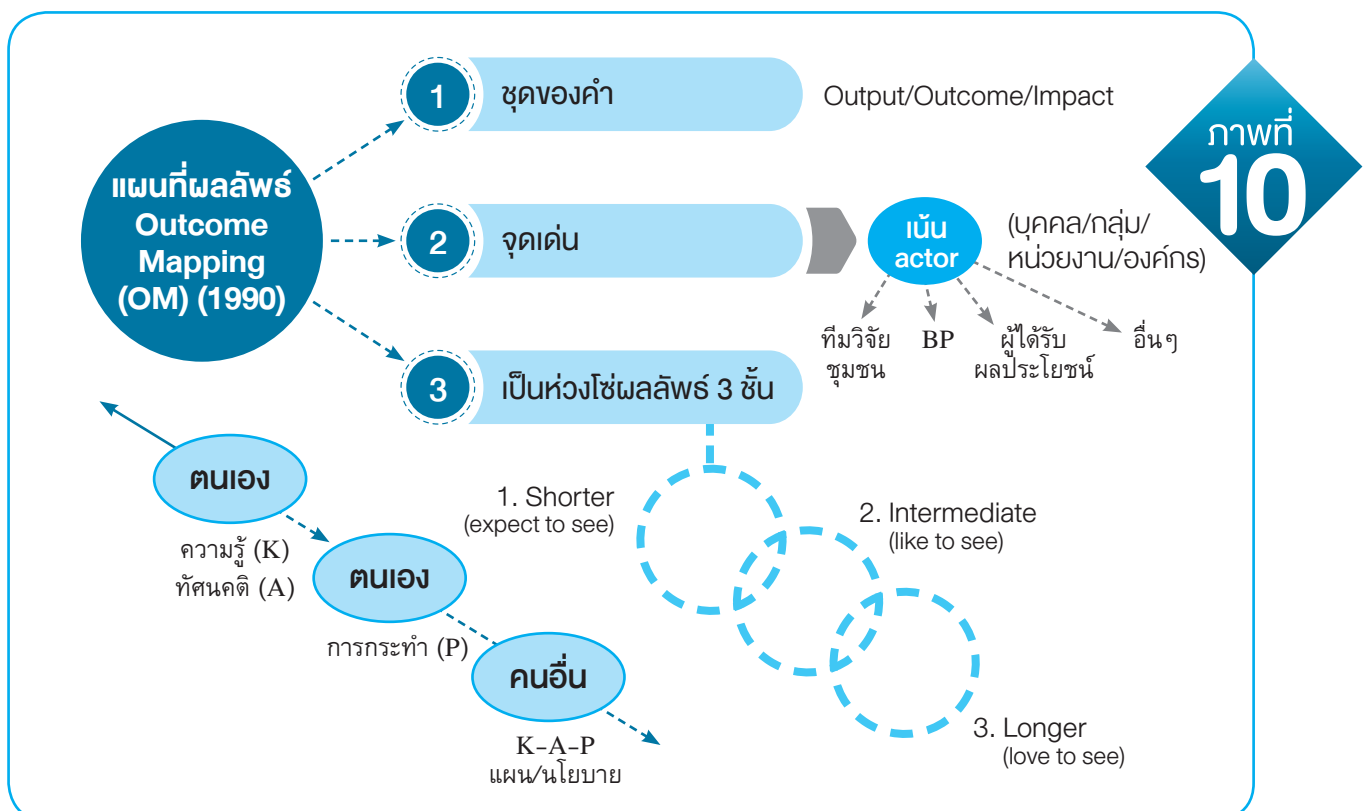
สำหรับเครื่องมือช่วยการทำงานเพื่อลดความเหลื่อมล้ำขั้นที่ 2 ที่จะแนะนำในเบื้องต้นนี้ คือ Outcome Mapping (OM) ในภาษาไทยมักเรียกว่า “แผนที่ผลลัพธ์หรือบันไดผลลัพธ์”

เครื่องมือนี้ถูกสร้างขึ้นราวๆ ทศวรรษที่ 1990 (หลัง Log Frame 20 ปี) แต่เป็นเครื่องมือที่ถูกคิดค้นขึ้นมาทั้งเพื่อแก้ไขข้อจำกัดบางประการและเพื่อต่อยอด Log Frame

ดังที่ได้กล่าวมาข้างแล้วว่า เป้าหมายหลักของเครื่องมือ Log Frame ก็คือ การเน้นผลลัพธ์ (Result - driven) ที่แก้ไขตรงจุดที่เป็นปัญหา ตัวอย่างเช่น ปัญหาเรื่องการขาดระบบการวางท่อน้ำในชุมชน ผลลัพธ์ของการทำงาน CBR ก็คือ การจัดทำระบบท่อน้ำในชุมชนขึ้นมา

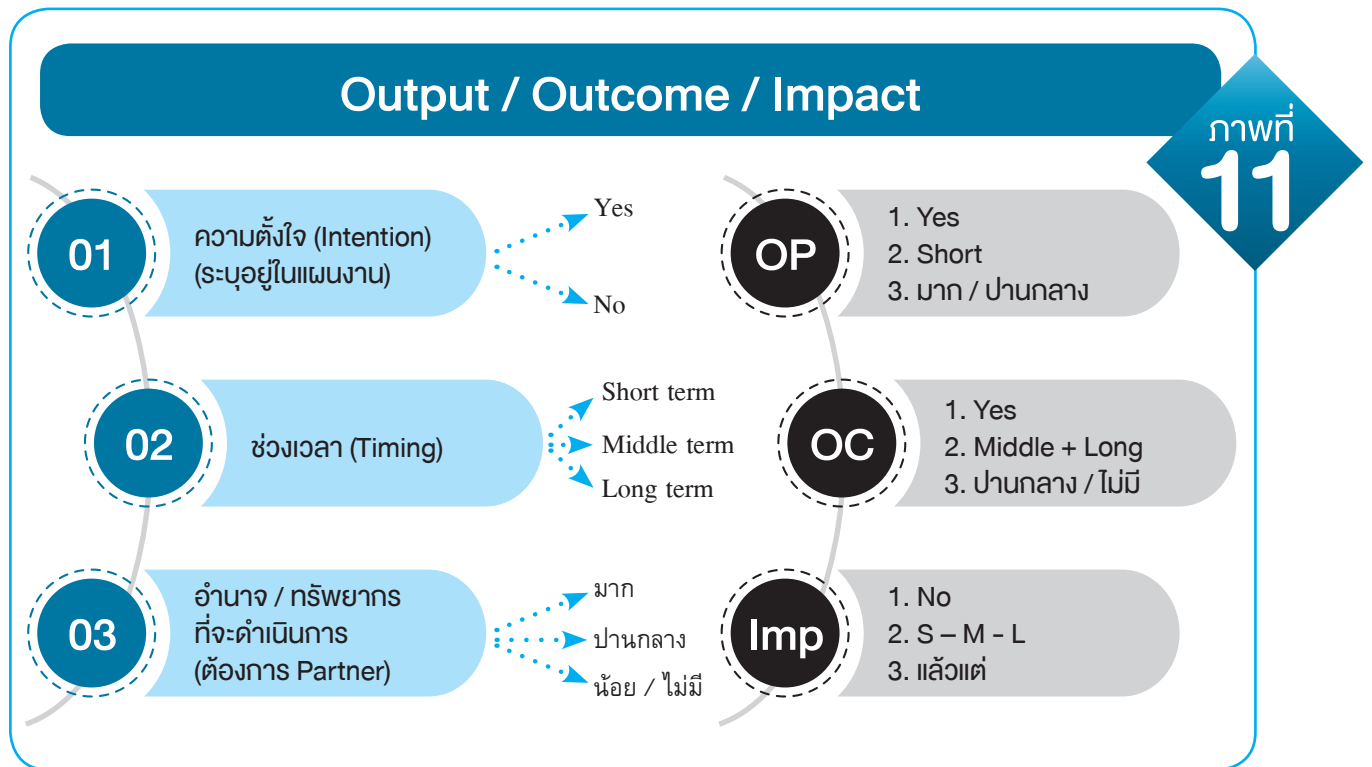
อย่างไรก็ตาม แม้จะได้ “ผลลัพธ์ที่แก้ไขได้ตรงจุดแล้ว” แต่หาก “คนใช้น้ำในชุมชน” ยังไม่เปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตที่มีต่อน้ำ การเห็นคุณค่าของน้ำ เปลี่ยนพฤติกรรมการใช้น้ำ หรือเกิดความรู้สึกที่จะเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารจัดการน้ำ ผลลัพธ์เดิมที่เคยได้มาก็จะไม่มีมายั่งยืน

ด้วยเหตุนี้ในขณะที่ Log Frame เป็นเครื่องมือที่มีเป้าหมายปลายทางอยู่ที่ “ผลลัพธ์” (result - driven) OM จึงเป็นเครื่องมือที่มีเป้าหมายปลายทางอยู่ที่ “ตัวผู้กระทำ” (actor - oriented) ดูภาพที่ 10 ประกอบ

(1) **ชุดความหมายของคำศัพท์** เริ่มต้นจากที่ Log Frame ได้สร้างคำศัพท์ “ประเภทของผลลัพธ์” เอาไว้ 3 คำ Outcome Mapping ได้ระบุความหมาย

ของคำศัพท์ทั้ง 3 (ที่ใช้ในโหมด OM) คือ output outcome และ impact โดยสร้างเกณฑ์แยกแยะขึ้นมา 3 ประเภท ดังในภาพที่ 11

► **เกณฑ์ 1 คือ ความตั้งใจของผู้ทำโครงการ (Intention)** ว่าตั้งใจหรือไม่ตั้งใจจะให้เกิดผลลัพธ์นั้น เวลาวัดก็แยกได้เป็น 2 ประเภท คือ Yes (ตั้งใจ) โดยเห็นอยู่ในวัตถุประสงค์ / เป้าหมายของโครงการ และ No (ไม่ได้ระบุเอาไว้)

► **เกณฑ์ 2 คือ ช่วงระยะเวลาการเกิดผลลัพธ์** เวลาวัดก็แยกได้เป็น 3 ประเภท คือ **ระยะสั้น** Short term - เกิดผลทันทีเมื่อทำโครงการ / กิจกรรม **ระยะ กลาง** Middle term - เกิดผลลัพธ์หลังจากจบโครงการ

/ กิจกรรมเสร็จสิ้นไปสักช่วงระยะหนึ่ง **ระยะยาว** Long term - เป็นผลลัพธ์ที่ทิ้งช่วงหลังจากโครงการ / กิจกรรมเสร็จสิ้นไปแล้วนานพอสมควร

► **เกณฑ์ 3 คือ ทรัพยากรหรืออำนาจที่ ผู้ทำโครงการมีพอที่จะทำด้วยตนเอง** เวลาวัดก็แบ่ง เป็น 3 ระดับ คือ มีทรัพยากร / อำนาจมากพอ มีในระดับปานกลาง หรือมีน้อย - ไม่มีเลย ซึ่งในกรณี สุดท้ายนี้ ก็จำเป็นต้องหาภาคี / พันธมิตรมาช่วยเหลือ

จากการใช้เกณฑ์ทั้ง 3 ก็สามารถสรุปคุณลักษณะของผลลัพธ์ทั้ง 3 ประเภทได้ ดังนี้

Output / Outcome / Impact

ภาพที่
12

ประเภท	Intention	Timing	อำนาจที่จะดำเนินการ
1) Output	Yes	Short term	มาก / ปานกลาง
2) Outcome	Yes	Middle – Long term	ปานกลาง / ไม่มี
3) Impact	No	Short – Middle – Long term	แล้วแต่

1) **Output** เป็นผลลัพธ์ที่ผู้ทำโครงการได้ตั้งใจเอาไว้แล้ว เป็นผลที่เกิดขึ้นในระยะสั้น และผู้ทำโครงการมีทรัพยากรมากหรือเพียงพอที่จะดำเนินการด้วยตนเอง

2) **Outcome** เป็นผลลัพธ์ที่ผู้ทำโครงการได้ตั้งใจเอาไว้เช่นกัน เป็นผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นต่อเนื่องมาจาก output จึงเป็นผลระยะกลาง / ระยะยาว สำหรับทรัพยากรหรืออำนาจที่จะดำเนินการนั้น ผู้ทำโครงการ

มีเพียงเล็กน้อยหรือเกือบจะไม่มีเลย จึงจำเป็นต้องแสวงหาความร่วมมือ (การช่วยเหลือจากภาคี)

3) **Impact** เป็นผลลัพธ์ที่ผู้ทำโครงการไม่ได้ระบุเอาไว้อย่างชัดเจน ดังนั้น ผลกระทบจึงอาจจะมีได้ทั้งผลกระทบทางบวกและทางลบ ส่วนช่วงระยะเวลาที่เกิด Impact นั้น อาจเกิดขึ้นได้ทุกช่วงเวลาและทรัพยากร / อำนาจที่จะดำเนินการนั้นก็แล้วแต่ขีดความสามารถของผู้ทำกิจกรรม

(2) จุดเน้นของเครื่องมือ OM ดังที่ได้เกริ่นมาข้างต้นแล้วว่า ข้อจำกัดของเครื่องมือ Log Frame ก็คือ เน้นแต่ผลลัพธ์ในการแก้ไขปัญหา แต่ยังมองข้ามความสำคัญของ **“ผู้คนที่เกี่ยวข้องกับปัญหานั้น”** ดังนั้น เครื่องมือ OM ที่ถูกสร้างขึ้นมาในชั้นหลัง จึงมีจุดเน้นเพื่อปรับแก้ข้อจำกัดของ Log Frame คือเน้นที่ “ตัวผู้กระทำการ” (actors - oriented)

คำว่า **“actors”** สำหรับ OM นั้น มีทั้ง**หลายประเภทและหลายระดับ** โดยอาจจะหมายถึงตั้งแต่ระดับตัวบุคคล ระดับกลุ่ม ระดับหน่วยงาน ระดับองค์กร ตัวอย่างของ actors ในโครงการวิจัยของ CBR ก็อาจจะหมายถึงตั้งแต่ที่มนักวิจัยชุมชน คนอื่นๆ ในชุมชน ภาศิเป้าหมาย กลุ่มผู้ได้รับผลประโยชน์ (เช่น กลุ่มคนใช้น้ำตามลุ่มน้ำส่วนต่างๆ กลุ่มผู้บริโภคสินค้าเกษตรอินทรีย์)

ดังนั้น ในการใช้เครื่องมือแผนที่ผลลัพธ์ (OM) ผู้ใช้จะต้องทำการแบ่งประเภทและจำแนกแยกแยะ

กลุ่ม actors ให้**ละเอียดที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้** จะไม่พูดรวมๆ ว่า “ชุมชน ชาวบ้าน หน่วยงานของรัฐ”

เราลองดูตัวอย่างเปรียบเทียบงานวิจัย CBR ว่า ถ้ามีการใช้เครื่องมือ Log Frame และ OM จะมีการตั้งเป้าและหวังผลที่แตกต่างกันอย่างไร เช่น โครงการฟื้นฟูภาษาที่กำลังจะสูญหายไปเนื่องจากไม่มีตัวเขียนของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ หากเป็นการทำงานโดยใช้เครื่องมือ Log Frame ก็คงจะหวังผลลัพธ์ที่เกิดขึ้น คือ การพัฒนาระบบตัวเขียนเพื่อธำรงรักษาภาษาของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ เอาไว้ แต่หากเป็นการทำงานโดยใช้เครื่องมือ OM ก็จะต้องตั้งเป้าหมายต่อไปเอาไว้ว่า **“ผู้คนในกลุ่มชาติพันธุ์นั้น”** ได้มีการใช้ภาษาที่ฟื้นฟูขึ้นมาในชีวิตประจำวันหรือไม่ **เยาวชน** ของกลุ่มชาติพันธุ์เห็นคุณค่าภาษาของตนหรือไม่ **กลุ่มนักวิชาการ** ด้านภาษาศาสตร์ที่มาใช้เครื่องมือการมีส่วนร่วมในการฟื้นฟูภาษาแบบ CBR มีการเปลี่ยนแปลงวิธีการทำงานจากเดิมหรือไม่ เป็นต้น

ข้อสังเกต :

เจตนาวงการเรียนรู้ทั้ง 2 เครื่องมือนี้ มิใช่การเปรียบเทียบเครื่องมือ Log Frame หรือ Outcome mapping (OM) ว่าเครื่องมือใดดีกว่าหรือเหนือกว่าอีกเครื่องมือหนึ่ง เพราะถ้ามีแต่ผลลัพธ์เกิดขึ้น แต่ผู้คนที่เกี่ยวข้องไม่เปลี่ยนแปลง ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นนั้นก็จะไม่ยั่งยืน ในทางตรงกันข้าม ถ้ามีการเปลี่ยนแปลงที่ตัวคน เช่น เรียนรู้มากขึ้น เข้าใจดีขึ้น แต่ก็ไม่เกิดผลลัพธ์อะไรที่เปลี่ยนไปจากเดิม ก็คงจะไม่มีประโยชน์อะไร ดังนั้น สิ่งที่น่าสนใจ น่าจะเป็นการผสมผสานใช้ทั้งเครื่องมือ Log Frame และ OM อย่างมีสมดุล ถูกที่และถูกเวลามากกว่า

(3) 2 ลักษณะเด่นของ Outcome Mapping
เครื่องมือ OM ที่เน้น actors - oriented นั้นจะมีลักษณะเด่น 2 ประการ คือ (3.1) เน้นที่ outcome (3.2) เน้นการเป็นห่วงโซ่ของผลลัพธ์ (outcome chain)

(3.1) การเน้นที่ outcome จากที่เครื่องมือ Log Frame ได้จัดแบ่งประเภทของผลลัพธ์เอาไว้ 3 ระดับ คือ output outcome และ impact กลุ่ม OM มีความเห็นต่อผลลัพธ์ทั้ง 3 ระดับ ดังนี้

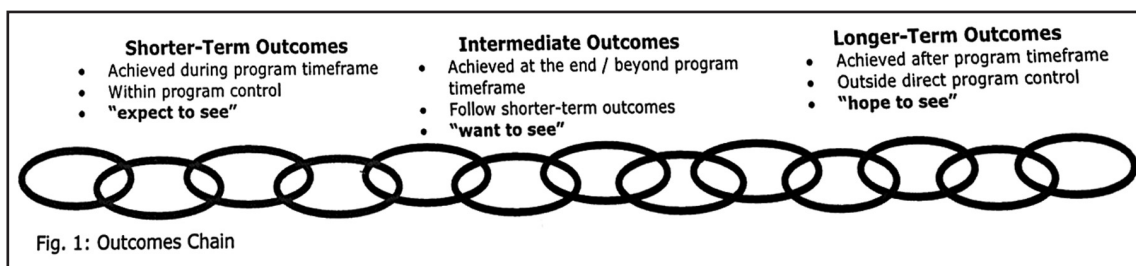
(i) **ผลลัพธ์ระดับ output นั้น** แม้จะเป็น “ผลลัพธ์ที่จำเป็น” ที่จะต้องให้เกิดขึ้นก่อนเพื่อเป็นบันไดก้าวไปสู่ผลลัพธ์ระดับต่อไป (เช่น outcome) แต่ก็ยังเป็น “ผลลัพธ์ที่ยังไม่เพียงพอ” (necessary but not sufficient) ทั้งนี้เพราะผลลัพธ์ในระดับ output นี้ ยังไม่ได้สร้างการเปลี่ยนแปลงให้เกิดขึ้นอย่างแท้จริง จึงยังไม่แนบคະแนนให้

ดังนั้น การตั้งเป้าหมายของการทำวิจัยว่า “จะให้ได้การถอดบทเรียน” “ได้คู่มือ” “ได้เครือข่าย” “ได้กลไก” ซึ่งจัดเป็น “ผลลัพธ์ระดับ output” นั้น คำถามต่อไปก็คือ “ได้มาแล้ว ยังไงต่อไป” (so what) ได้ชุดความรู้ได้บทเรียนมาแล้ว จะยังงต่อไป มีบทเรียนแล้ว เกิดการเปลี่ยนแปลงอะไรบ้าง เป็นต้น

(ii) **ผลลัพธ์ระดับ impact** ในขณะที่ปลายข้างผลลัพธ์ระดับ output นั้น ก็ดูจะสั้นเกินไปที่จะมองเห็นการเปลี่ยนแปลง ส่วนผลลัพธ์ระดับ impact นั้นก็ดูยาวเกินไปและอยู่นอกเหนือจากการควบคุมของคนทำโครงการ (ตามคุณลักษณะของ impact ที่กล่าวมาข้างหน้า)

(iii) **คำตอบที่ลงตัว** เมื่อทั้ง output และ impact มีข้อจำกัดดังกล่าว กลุ่ม OM จึงเห็นว่า ระดับของผลลัพธ์ที่น่าจะพัฒนามาเป็นเครื่องมือช่วยการทำงานที่น่าจะลงตัวที่สุด น่าจะอยู่ในระดับ Outcome และควรจะพัฒนาเครื่องมือ outcome นี้ให้ละเอียดเป็นหลายระดับดังในภาพที่ 13

Outcomes don't all happen at once. This worksheet will help you see how your outcomes connect to one another in a logical chain – sometimes called a Pathway of Outcomes, or an “Outcomes Chain”. As you build your logic model, make sure that your activities are moving you toward your program goals. Even if you won't be able to achieve those goals within the program timeframe, it's important to see how they are connected.

Your shorter-term outcomes might happen right away—early in your program, or sometime during your program. Shorter-term outcomes are the results you **expect** to see during your logic model's timeframe. Shorter-term outcomes lead to intermediate outcomes: the results you **want** to see. Intermediate outcomes may happen at the end of your program, or just outside your program's timeframe. Both shorter-term and intermediate outcomes need to happen before your longer-term outcomes can happen. Longer-term outcomes are closely related to your program goal(s), and will happen after your program timeframe—they aren't completely within your control, but you **hope** they will happen.

จากที่แสดงในภาพจะเห็นว่า outcome นั้นแบ่งเป็นหลายระดับ (ตามแนวคิดขั้นบันไดของผลลัพธ์) คือ

(i) **Outcome ระยะสั้น (Shorter - term)** เป็นผลลัพธ์ที่น่าจะเกิดขึ้นได้ง่ายที่สุด เกิดขึ้นในช่วงเวลาของการทำโครงการ / กิจกรรม / แผนงาน และอยู่ในวิสัย / การควบคุมของคนทำโครงการ outcome ระดับนี้มีชื่อเรียกเล่น ๆ ว่า “expect to see” (เราพอจะหวังได้)

(ii) **Outcome ระยะกลาง (Intermediate outcome)** เป็นผลลัพธ์ที่อาจจะเกิดตอนใกล้ ๆ จะจบโครงการ หรืออาจจะหลังโครงการจบแล้ว เป็นผลลัพธ์ที่ต่อเนื่องจาก outcome ระยะสั้น outcome ระดับนี้

มีชื่อเรียกเล่น ๆ ว่า “want to see” หรือ “like to see” (เราอยากจะทำ)

(iii) **Outcome ระยะยาว (longer - term outcome)** เป็นผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นนอกช่วงเวลาของโครงการและน่าจะนอกเหนืออำนาจการควบคุมของคนทำโครงการ outcome ระดับนี้มีชื่อเรียกเล่น ๆ ว่า “hope to see” (ถ้าเกิดขึ้นจริง ก็เยี่ยมสุด ๆ)

ลองดูตัวอย่างการเขียน outcome ทั้ง 3 ระยะในกรณีของโครงการเรื่องป่าชุมชนที่มีกิจกรรมหนึ่ง คือ การทำแบบจำลองป่า และได้คาดหวังผลลัพธ์ทั้ง 3 ระยะเอาไว้ ดังนี้

ตัวอย่างเกณฑ์บ่งชี้ความก้าวหน้า

ระดับที่คาดหวังว่าจะเกิดขึ้นกับชุมชน : (เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นได้ง่ายที่สุด) เช่น

1. สมาชิกในชุมชนเข้าร่วมในการประชุมการทำแบบจำลองป่า (Model forest) อย่างสม่ำเสมอ
2. คิดช่องทางหรือโครงการในการร่วมมือกับภาคีหุ้นส่วนอื่นๆ เพื่อให้มั่นใจว่าผลประโยชน์ของชุมชนจะไม่ถูกมองข้าม
3. ได้รับความรู้ ความชำนาญใหม่ๆ เกี่ยวกับการทำแบบจำลองป่า

ระดับที่อยากจะทำให้เกิดขึ้นกับชุมชน : (ยากขึ้นมา)

5. ชุมชนสามารถแสดงวิสัยทัศน์ของชุมชนในเรื่องการทำแบบจำลองป่า
6. ส่งเสริมแนวคิดในการทำแบบจำลองป่า และแลกเปลี่ยนประสบการณ์กับชุมชนอื่นๆ ที่มีการทำแบบจำลองป่า
7. ขยายเครือข่ายให้ครอบคลุมกลุ่มผู้ใช้ประโยชน์จากป่าทุกกลุ่ม
8. สามารถแสวงหาผู้เชี่ยวชาญด้านเทคนิคมาให้คำปรึกษาได้ตามความจำเป็น
9. ได้โอกาสในการรับการฝึกอบรมใหม่ๆ
10. สาธิตและเผยแพร่ประโยชน์ที่ได้จากการจัดทำแบบจำลองป่า
11. แสดงถึงโอกาสในการได้รับความร่วมมือกับภาคส่วนต่างๆ
12. แสดงถึงโอกาสและความสำเร็จในการได้รับความช่วยเหลือ (เช่น ทุน) จากแหล่งต่างๆ

ระดับที่ถ้าเกิดขึ้นก็ดีกับชุมชน : (ไม่ได้คาดหวังว่าจะต้องเกิดขึ้น แต่หากเกิดขึ้นก็จะดีมาก)

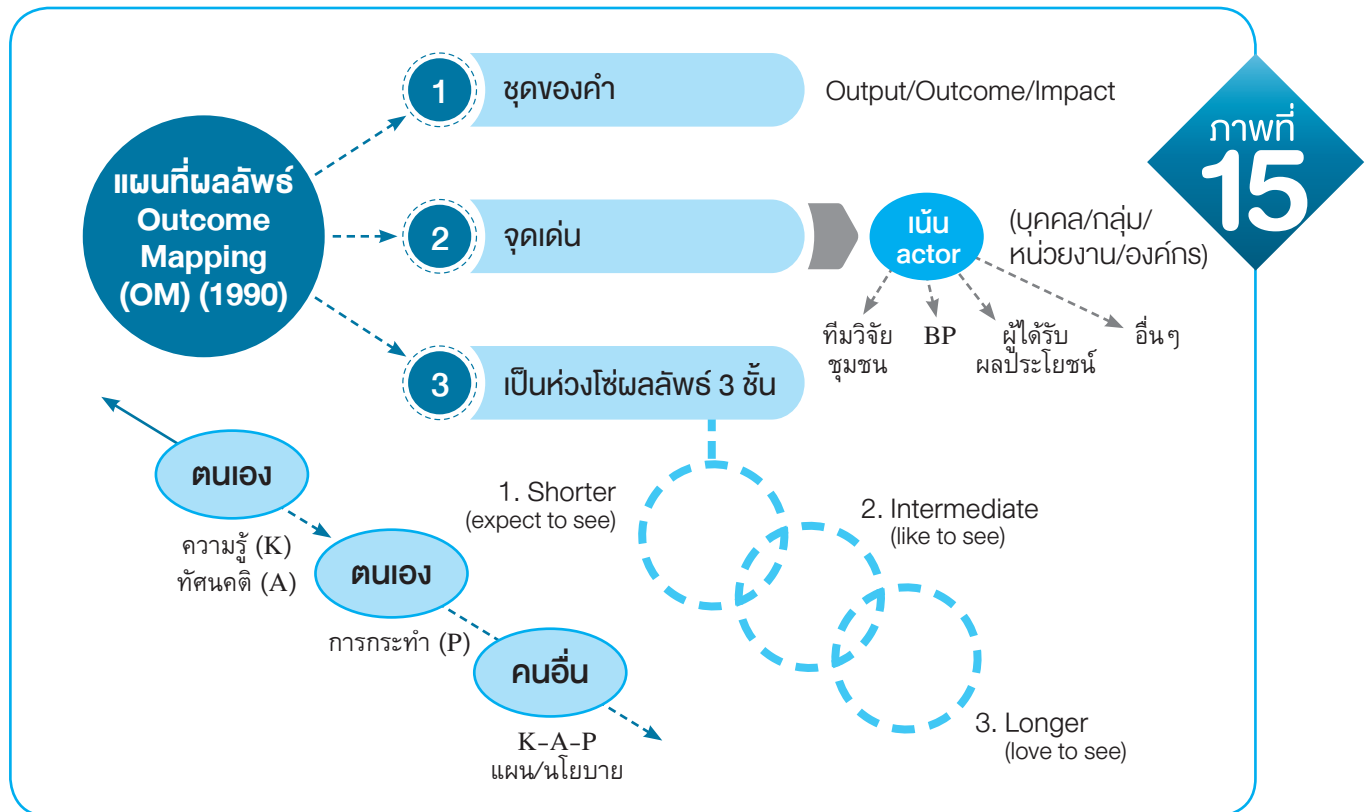
13. ชุมชนมีบทบาทนำในการจัดการทรัพยากร โดยคำนึงถึงผลประโยชน์ทั้งในระยะกลางและระยะยาว

ต้องให้มีผลลัพธ์ที่สำเร็จแบบแก้ได้ไปที่ละเปลาะอย่าง
ต่อเนื่องเช่นกัน

```

graph TD
    A([บริบทของพื้นที่]) --> B([เวียงสระเป็นเมืองโบราณ])
    B --> C([ปัญหา])
    C --> D[ข้อมูลประวัติศาสตร์ + โบราณคดี ไม่มีบันทึก]
    C --> E[คนในชุมชนขาดสำนึกกรมรดกทางวัฒนธรรม]
    D --> F[ส่งผลให้]
    F --> G[มาตรการสืบทอดที่เป็นระบบ]
    E --> H[ส่งผลให้]
    H --> I[คนในชุมชนบางคนขโมยวัตถุโบราณไปขาย]
    G --> J((CBR))
    I --> J
    J --> K[กลุ่มเยาวชนสร้างสรรค์]
    J --> L[กลุ่มเยาวชน / ครูรุ่นใหม่เก็บรวบรวมข้อมูลประวัติศาสตร์]
    J --> M[กลุ่มเยาวชนให้ความรู้คนในชุมชน]
    J --> N[ลงมืออนุรักษ์วัตถุโบราณ / ลดการขโมย]
    K --> O[Output]
    L --> P[Outcome 1]
    M --> Q[Outcome 2]
    N --> R[Outcome 3]
    R --> S[Outcome 4]
    S --> T([พัฒนาให้เป็นแหล่งท่องเที่ยว])
  
```

ในภาคปฏิบัติ การที่จะจัดวางว่า “โซ่ข้อไหนจะอยู่ตรงไหนของห่วงโซ่” นั้น เรามีเกณฑ์ 3 เกณฑ์ ที่จะช่วยจัดวางตำแหน่ง ดังเช่นในภาพที่ 15

(i) เกณฑ์เรื่องช่วงเวลาที่เกิดผลลัพธ์นั้น (Timing) ก็จะแบ่งเป็น outcome ระยะสั้น ระยะกลาง และระยะยาว ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว

(ii) เกณฑ์เรื่องตัวเอง / คนใกล้ชิด / คนอื่นที่ใกล้ชิด ห่วงโซ่แรกๆ ก็คงเป็นการเปลี่ยนแปลงที่ตัวเองก่อน เช่น ประสบการณ์ของพี่เลี้ยง จังหวัดลำปาง ที่ทำงานเรื่องการลดหนี้สิน (ซึ่งเป็นกลไกธำรงรักษาความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจอย่างหนึ่ง) เมื่อต้องการจะปรับเปลี่ยนพฤติกรรมการใช้จ่ายหรือการประหยัดอดออม ก็ต้องเริ่มที่ “ตัวเองก่อน” และค่อยๆ ขยายไปที่ “คนในครอบครัว” ต่อไปถึงคนในชุมชน และต่อออกไปยังคนอื่นๆ ที่ใกล้ชิด (เช่น ภาควิชาหน่วยงานอื่นๆ)

(iii) เกณฑ์เรื่อง “3 มิติของมนุษย์” สาขาวิชาจิตวิทยาแบ่งมิติของคนออกเป็น 3 ด้าน คือ ด้านความรู้ความเข้าใจ (Knowledge) ด้านอารมณ์ความรู้สึก / ทักษะ (Attitude) และด้านการลงมือกระทำ / พฤติกรรม (Performance) (K - A - P)

ในโซ่ห่วงแรกๆ ที่เกิดผลลัพธ์ที่เปลี่ยนแปลงได้ง่ายที่สุด คือ ด้านความรู้ความเข้าใจ ต่อมาก็คือ ด้านอารมณ์ความรู้สึก และส่วนที่เปลี่ยนแปลงได้ยากที่สุด ก็คือ การลงมือกระทำ / พฤติกรรม

นักคิดสำนัก OM บางกลุ่มเข้มงวดถึงขนาดว่า หากเป็นการเปลี่ยนแปลงในระดับความรู้ความเข้าใจ และทัศนคติแล้ว จะจัดให้เป็น output เท่านั้น หาก

เป็น outcome จะต้องเป็นการเปลี่ยนแปลงระดับ “การลงมือกระทำ” เท่านั้น

ในงาน CBR การเปลี่ยนแปลงระดับ “การกระทำ” นั้นมี**ความหมายกว้างขวางกว่า** “ระดับบุคคล” โดยสามารถเป็นผลลัพธ์การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในระดับกลุ่ม หน่วยงาน หรือองค์กรก็ได้ เช่น การเกิดคณะทำงาน (กลไก) การเกิดธรรมเนียมชุมชน

การเกิดกองทุนรักษาป่าชุมชน การปรับเปลี่ยนวิถีคิด และวิธีการทำงานของหน่วยงานรัฐ การจัดสรรงบประมาณขององค์กร เป็นต้น

เราจึงสามารถใช้เกณฑ์ทั้ง 3 เกณฑ์ที่ระบุมารข้างบนนี้ วิเคราะห์ output และ outcome chain ดังภาพที่ 16 ต่อไปนี้

CBR : ศูนย์สร้างพลังคนพิการ ตำบลตาจั่น จังหวัดนครราชสีมา

(รายงานการประเมิน CBR โดยศาสตราจารย์สุริชัย หวันแก้ว และคณะ, 2560)

Partners และความเปลี่ยนแปลง

- สาธารณสุข, สถานพยาบาล
- สถานศึกษา, สถานฝึกอาชีพ
- องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น
- กลุ่มคนในชุมชน

ข้อมูลและตัวชี้วัด

CBR

ผลผลิต (Output)

- ศูนย์สร้างพลังคนพิการ
- มีศูนย์รับฝากคนพิการ
- คนพิการมาใช้สิทธิตามกฎหมายมากขึ้น
- คนพิการได้รับเบี้ยยังชีพ ได้รับอุปกรณ์มากขึ้น

ผลลัพธ์ (Outcome)

- คนพิการมีความเป็นอยู่ดีขึ้น
- คนพิการสามารถหารายได้ด้วยตนเอง พึ่งตนเองได้มากขึ้น และมีความภูมิใจในตนเองมากขึ้น
- ผู้ดูแลคนพิการมีความรู้ดีขึ้น
- ผ่อนคลายความเครียดได้ดีขึ้น
- คนในพื้นที่เริ่มเคารพสิทธิคนพิการและเริ่มสนับสนุน
- สจ. และ รพสต. ร่วมกันตั้งชมรมคนพิการ 350 แห่ง

ผลการลดความเหลื่อมล้ำ

- (กฎหมายดูแลคนพิการมีอยู่แล้ว)
- คนพิการในพื้นที่ที่ได้รับสิทธิมีมากขึ้น
- โอกาสในการศึกษา ในการทำมาหากินของคนพิการดีขึ้น
- หน่วยงานรัฐให้บริการคนพิการดีขึ้น
- คนในชุมชนตระหนักถึงสิทธิคนพิการมากขึ้นและร่วมสนับสนุนมากขึ้น

ข้อมูลและตัวชี้วัด

ภาพที่
16

บทสรุป : ขอเก็บเธอไว้ทั้งคู่

จากเครื่องมือที่เป็นผู้ช่วยคนใหม่ 2 ประเภทที่ได้แนะนำมาคือ Log Frame และ OM นี้ **เราน่าจะเก็บเครื่องมือทั้ง 2 ขึ้นมาใช้ในงาน CBR กับประเด็นความเหลื่อมล้ำ** โดยนำมาใช้แบบพยายามประสานบูรณาการกันเพื่อนำเอาข้อเด่นของแต่ละเครื่องมือมาใช้ให้เป็นประโยชน์ (แบบพระโมคคัลลาน์และพระสารีบุตร อัครสาวกชาย - วาของพระพุทธเจ้า)

ข้อสังเกต :

การบูรณาการเครื่องมือ Log Frame และ OM

รูปแบบหนึ่งของการบูรณาการเครื่องมือทั้ง 2 ชั้น

- (1) ใน step 1 ของ Log Frame ที่ว่าด้วย “การวิเคราะห์ปัญหาและสาเหตุ” ขอเสนอให้เพิ่ม “สาเหตุที่เกี่ยวข้องกับ actors” เข้าไปเป็นหนึ่งในบรรดาสาเหตุทั้งหลาย เพื่อเป็นการ “จับจองที่ว่าง” ให้กับเครื่องมือ OM
- (2) ส่วนในขั้นตอนการวัด “ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้น” ขอให้ใช้กลยุทธ์ “ดาบคู่” คือ ทั้งผลลัพธ์ที่เกี่ยวข้องกับการแก้ปัญหา และผลลัพธ์ที่เกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลง actors กลุ่มต่าง ๆ
- (3) ส่วนการแยกแยะเพื่อสร้าง/วาง “ระดับ / ขั้นตอนของห่วงโซ่ผลลัพธ์” อาจจะใช้แนวคิดเรื่องการจัดวางตำแหน่งของโซ่แต่ละข้อในห่วงจากเกณฑ์ 3 เกณฑ์ของ OM มาใช้ (ดูภาพที่ 15 ข้อ 3)
- (4) ต้องสร้าง “ตัวชี้วัด” เพื่อเป็นสัญญาณ / อาการที่บ่งชี้ถึงการเกิดผลลัพธ์นั้น ๆ (สร้างตัวชี้วัดจากแหล่งกำเนิด คือ outcome chain)
- (5) ต้องมีการเก็บข้อมูลเพื่อมาตอบ “ตัวชี้วัด” แต่ละตัว
- (6) ในการหยิบผลลัพธ์จากแต่ละห่วงโซ่นั้น อาจจะมีหลายรูปแบบ (Scenario) บางห่วงโซ่อาจจะหยิบไปได้เองโดยอัตโนมัติหรือโดยบังเอิญ แต่บางห่วงโซ่ คนทำงานจำเป็นต้อง “ต้องใส่กิจกรรมเพิ่มเข้าไป” จึงจะเกิดการหยิบ บางกิจกรรม คน CBR อาจจะจัดการได้เอง แต่บางกิจกรรมก็จำเป็นต้องแสวงหาความร่วมมือกับภาคี เป็นต้น

โจทย์ข้อ 3 และข้อ 4 :

“ภาคปฏิบัติการของ CBR”

ในการลงมือจัดการกับเรื่องความเหลื่อมล้ำ

สำหรับโจทย์ข้อ 3 และโจทย์ข้อ 4 เป็นเรื่องเกี่ยวกับ “ภาคปฏิบัติการของ CBR” ในการลงมือจัดการกับเรื่องความเหลื่อมล้ำที่ได้วิเคราะห์มาในข้อ 1 (ระบุว่า “ทุกข์คืออะไร” สาเหตุคืออะไร “สมุทัย” และต่อมา ก็ถึง “นิโรธ” และ “มรรค” ว่าเรามีแนวทางและวิธีการดับทุกข์อย่างไร)

เนื่องจาก CBR มีคาถาสำคัญในข้อที่ 3 ว่า เมื่อเห็นปัญหาแล้ว คนทำวิจัยจะ **ลงมือทำกิจกรรม** ที่ออกแบบมาจากข้อมูลที่เก็บมาและผ่านการวิเคราะห์สังเคราะห์แล้วได้อย่างไร (action based - on information) ดังนั้น โจทย์ข้อ 3 และข้อ 4 จึงเป็นรายละเอียดเกี่ยวกับ **กิจกรรมที่ลงมือทำ ผลลัพธ์ที่เกิดจากการทำกิจกรรมนั้น และตัวชี้วัดการบรรลุเป้าหมายที่ตั้งไว้**

ในการวิเคราะห์กิจกรรมนั้น จากตัวกิจกรรม ถ้าเรา **เหยียวยหลัง** ไปมองที่มาของกิจกรรมก็จะเห็น “เป้าหมาย” และถ้าหาก **แลไปข้างหน้า** แบบใกล้ๆ ก็จะได้เห็น “ผลผลิต” (output) หากแลไปให้ไกลขึ้นก็จะเห็น **“ห่วงโซ่แห่งผลลัพธ์” (outcome chain)**

เป้าหมาย	กิจกรรม	ผลผลิต (output)	ผลลัพธ์ 1	ผลลัพธ์ 2	ผลลัพธ์ 3
			(outcome chain)		
.....	(1) การจัดเวทีสร้าง ความเข้าใจร่วมกัน				
.....	(2) การสร้างเครื่องมือเก็บ ข้อมูล				
.....	(3) การศึกษาดูงาน				

ข้อสังเกตเกี่ยวกับความคาดหวังจากการทำกิจกรรม

(i) ระดับแรกของผลที่จะเกิดขึ้นก็คือ “ผลผลิต” (output) ซึ่งเป็นก้าวแรกที่ต้อง**จำเป็น** (necessary) แต่ก็ยังไม่**เพียงพอ** (sufficient) เช่น เมื่อจัดกิจกรรม “ไปศึกษาดูงาน” ผลผลิตที่เกิดขึ้นก็คือ “ผู้ไปดูได้เห็นงาน” แต่ผลที่เกิดขึ้นในระดับ “ผลผลิต” นี้ยังไม่เพียงพอ จะต้อง “สาวผลให้ทอดยาวต่อไปว่า” เมื่อได้ผลผลิตแล้ว จะยังงต่อไป (ทั้งนี้ เพราะผลที่เกิดขึ้นในระดับผลผลิตนั้นยังไม่สามารถสร้างการเปลี่ยนแปลงให้เกิดขึ้นได้จริง เป็น**ก้าวแรก** แต่ยัง “ก้าวไม่ถึงจุดหมายปลายทาง”)

(ii) ดังนั้น จาก “ผลผลิต” จะต้องต่อยอดทอดยาวออกไปถึง “ผลลัพธ์” (outcome) เช่น เมื่อได้**เห็นงาน**ของคนอื่นแล้ว (ผลผลิตขั้นที่ 1) ก็บังเกิด “ความเข้าใจในกระบวนการทำงานนั้น” (ผลลัพธ์ขั้นที่ 1)

(iii) และผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นนี้ ก็ต้องไม่เป็นแบบ “ม้วนเดียวจบ” แต่ต้องเป็น “หนังหลายๆ ม้วน” หรือเป็น “สายโซ่ / ห่วงโซ่แห่งผลลัพธ์” (ในภาษาของ สสส. เรียกว่า “แผนที่ผลลัพธ์ - outcome mapping”) เช่น จากลูกโซ่ผลลัพธ์ขั้นที่ 1 คือ “ความเข้าใจในกระบวนการทำงานของคนอื่นแล้ว” ลูกโซ่ผลลัพธ์ขั้นที่ 2 ก็คือ “การมาเปรียบเทียบกับงานของตนเอง” ลูกโซ่ผลลัพธ์ขั้นที่ 3, 4, 5 ... ต่อไป

นี่คือการตอบโจทย์ข้อ 3 ที่ว่าแต่ละกิจกรรมที่ได้ทำลงไปนั้นได้ก่อให้เกิดห่วงโซ่ผลลัพธ์ (outcome chain) อะไรบ้าง มีสักกี่ห่วง และควบคู่ไปกับผลลัพธ์ที่เกิดขึ้น หากเราต้องการประเมินหรือหาหลักฐานมายืนยันระดับความสำเร็จตามเป้าหมายที่ตั้งเอาไว้ เราก็ต้องสร้าง “ตัวชี้วัด” (indicator) ขึ้นมา

ตัวชี้วัด

มาทำความเข้าใจกับตัวชี้วัด 3 ประเภทในงาน CBR ดังเช่นในภาพที่ 17

เพิ่มตัวชี้วัดหน้าใหม่ แต่เดิมนั้น CBR เคยทำงานโดยมีตัวชี้วัดตามหลักการของ CBR อยู่ 2 ประเภท คือ

(1) ตัวชี้วัดเชิงกระบวนการ CBR (Process) กระบวนการที่เป็นหัวใจของ CBR ก็คือ กระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน ดังนั้น การวัดผลว่า โครงการของ CBR นั้นเป็นไปตามหลักการนี้หรือไม่ ก็ต้องดูบรรดาตัวชี้วัดที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน เช่น

- สัดส่วนของคนในชุมชนที่เข้าร่วมกิจกรรมของงานวิจัย
- จำนวนและความหลากหลายของกลุ่มคนในชุมชนที่เข้ามาร่วมเป็นทีมวิจัย
- การมีส่วนร่วมของสมาชิกในทีมวิจัยในแต่ละขั้นตอนของการทำวิจัย (พัฒนาโจทย์ สร้างเครื่องมือ เก็บข้อมูล ฯลฯ)

(2) ตัวชี้วัดผลสำเร็จของโครงการ ก็คือตัวชี้วัดที่เป็น “ผลลัพธ์” (Product / result) ตามเป้าหมายที่ตั้งเอาไว้

(3) ตัวชี้วัดความเหลื่อมล้ำ นอกเหนือจากตัวชี้วัดเดิม 2 ประเภทที่ CBR เคยใช้อยู่แล้ว เมื่อ CBR มีโจทย์ใหม่ในเรื่องความเหลื่อมล้ำ ผู้เขียนก็มีความเห็นว่า เพื่อแสดงให้เห็นได้อย่างชัดเจนว่า CBR ได้เข้ามาเกี่ยวข้องกับประเด็นปัญหาเรื่องความเหลื่อมล้ำ จึงควรมีตัวชี้วัดอีกประการหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับเรื่องการลดความเหลื่อมล้ำโดยตรง เราอาจจะศึกษาตัวชี้วัดการลดความเหลื่อมล้ำได้จากงานศึกษาวิจัยที่เคยมีมาแล้ว (ในทั้ง 7 มิติด้านความเหลื่อมล้ำ) แล้วนำมาประยุกต์ใช้ว่า ในกรณีของเราในเขตพื้นที่ของเรา จะมีข้อมูลจากตัวชี้วัดใดที่จะสามารถนำมาเปรียบเทียบกันได้บ้าง เนื่องจากการวัดความเหลื่อมล้ำนั้น การใช้ตัวเลขตัวเดียวจะไม่มี ความหมาย แต่จะต้องวิเคราะห์แบบเปรียบเทียบ โดยอาจจะเทียบแบบ “อิงกลุ่ม” (ของตัวเอง ก่อน - หลัง) หรือ “อิงเกณฑ์” (เทียบกับข้อมูลของหน่วยงานอื่นๆ)

ตัวอย่าง “ตัวชี้วัดความยากจน” ที่เป็นการวัดระดับประสิทธิภาพของสภาพัฒนฯ

ตารางที่ 2-1 ตัวชี้วัดความยากจนยุทธศาสตร์การสร้างความเป็นธรรมและลดความเหลื่อมล้ำในสังคม

ตัวชี้วัด	58	59	60	61	เป้าหมาย
ค่าสัมประสิทธิ์ความไม่เสมอภาค (Gini coefficient) ด้านรายได้	0.445	n.a.	0.453	n.a.	0.41
ส่วนแบ่งรายได้ของประชากร 40% ล่างที่มีรายได้ต่ำสุด (ร้อยละ)	14.3	n.a.	14.2	n.a.	
รายได้เฉลี่ยต่อหัวของกลุ่มประชากร 40% ล่างที่มีรายได้ต่ำสุด (บาท / คน / เดือน)	3,353	n.a.	3,405	n.a.	=> 15% ต่อปี
อัตราการเปลี่ยนแปลง (% ต่อปี)	6.2	n.a.	0.8	n.a.	
การถือครองทรัพย์สินทางการเงินของกลุ่มครัวเรือน 40% ล่างที่มีรายได้ต่ำสุด (ร้อยละ)	13.6	n.a.	12.0	n.a.	เพิ่มขึ้น
สัดส่วนหนี้สินต่อรายได้ทั้งหมดในกลุ่มครัวเรือน 10% ล่างรายได้ต่ำสุด (เท่า)	14.9	n.a.	21.7	n.a.	ลดลง
สัดส่วนหนี้สินต่อรายได้ทั้งหมดในกลุ่มครัวเรือน 40% ล่างรายได้ต่ำสุด (เท่า)	9.8	n.a.	12.8	n.a.	ลดลง
สัดส่วนประชากรที่อยู่ใต้เส้นความยากจนหรือสัดส่วนคนจน (%)	7.2	8.6	7.9	9.8	6.5
จำนวนประชากรที่อยู่ใต้เส้นความยากจนหรือจำนวนคนจน (ล้านคน)	4.8	5.8	5.3	6.7	

ที่มา : ข้อมูลสำรวจภาวะเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือนของสำนักงานสถิติแห่งชาติ
ประมวลผลโดยกองพัฒนาข้อมูลและตัวชี้วัดสังคม (สศช.)

ภาพที่
18

(4) **การใช้ตัวชี้วัดร่วมกับภาคี** ในหลายชุดโครงการของ CBR ที่มีการทำงานร่วมกับภาคีที่เป็นหน่วยงานของรัฐอย่างใกล้ชิด เช่น โครงการกลไกการจัดการภัยพิบัติกรณีน้ำท่วมโดยการมีส่วนร่วมขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและชุมชน จังหวัดอุบลราชธานี หรือโครงการการพัฒนากระบวนการขับเคลื่อนเศรษฐกิจชุมชนของเทศบาลตำบลลาดแค

จังหวัดนครราชสีมา โดยที่หน่วยงานของรัฐเหล่านี้มักจะมีการทำงานโดยมีการกำหนดตัวชี้วัดเป็นหลักฐานประกอบความสำเร็จของการทำงานอยู่แล้ว ดังนั้น รูปแบบความร่วมมือแบบหนึ่งระหว่างโครงการ CBR กับภาคีเป้าหมายจึงอาจจะเป็น “การใช้ตัวชี้วัดร่วมกัน” มีการแบ่งหรือช่วยกันเก็บข้อมูล เป็นต้น

โจทย์ข้อ 5 / 6 / 7 :

ว่าด้วยการทำงานร่วมกับภาคีหุ้นส่วน (Partner)

สำหรับการตอบโจทย์ข้อ 5 / 6 / 7 ซึ่งเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการทำงานกับ “ภาคีหุ้นส่วน” (partner) ในภาษาเดิมของ CBR เรียกว่า “ผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย” (Stakeholder) ผู้เขียนมีข้อคิดเห็นดังนี้

ต้นทุนเดิมของการทำงานกับภาคีของ CBR

ในแนวคิดและวิธีการทำงานของ CBR นั้น แม้จะมี “กลุ่มเป้าหมายหลัก” อยู่ที่ “ชาวบ้านและกลุ่มชาวบ้านในชุมชน” แต่ก็มีสัญญาณบ่งชี้ว่า CBR ก็สะท้อนถึงความสำคัญของการที่จะต้องทำงานร่วมกับ “คนกลุ่มอื่นๆ” ที่ไม่ใช่ชาวบ้านด้วย ดังที่มีการใช้เครื่องมือ “การวิเคราะห์ผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย” ร่วมอยู่เสมอ โดยเฉพาะในขั้นตอนต้นน้ำ / การพัฒนาโจทย์

อย่างไรก็ตาม ก็ยังมีข้อสงสัยว่า การเห็นความสำคัญของ “ภาคี” นั้นควรมีมากน้อยเพียงใด เพราะหลังจากที่มีการวิเคราะห์ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียแล้ว ได้มีกระบวนการสร้างการมีส่วนร่วมของภาคีมากน้อยเพียงใด ที่เป็นการมีส่วนร่วมอย่างครบวงจร (ต้นน้ำ กลางน้ำ ปลายน้ำ) หรือไม่ หรือมีกระบวนการ / กิจกรรมเพื่อสร้างและวัดการเปลี่ยนแปลงของภาคีมากน้อยเพียงใด

อีกต้นทุนหนึ่งของ CBR ในส่วนที่เกี่ยวกับการทำงานกับภาคี ก็คือแนวคิดเรื่อง **“2 ระดับของผลที่คาดหวังของงานวิจัย CBR”** ในระดับแรกคือ **ระดับโครงการ** และในระดับที่สองคือระดับเหนือโครงการ

ได้แก่ การเชื่อมภาคีเครือข่าย เช่น ภาคีภาควิชาการ เพื่อยกระดับความรู้ท้องถิ่นให้เชื่อมโยงกับความรู้วิชาการ หรือภาคีหน่วยงานรัฐเพื่อสร้างหรือพัฒนากลไกการจัดการความรู้ที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงระดับโครงสร้าง เป็นต้น

จากต้นทุน 2 อย่างที่ CBR มีอยู่แล้วนั้น ฉะนั้น ในทศวรรษที่ 3 ของ CBR นี้ น่าจะมีการขีดเส้นใต้ **การทำงานกับภาคีหุ้นส่วน** ให้มีระดับความสำคัญที่ใกล้เคียงกับการทำงานกับชุมชนโดยเฉพาะในการทำงานที่มีเป้าหมายเพื่อการจัดการกับเรื่องความเหลื่อมล้ำในสังคม

ความสำคัญของการทำงานกับภาคีหุ้นส่วนในเรื่องความเหลื่อมล้ำ

ซึ่งมีแนวคิด 2 แนวคิดที่ได้กล่าวถึงมาแล้วที่เป็นเหตุผลสนับสนุนว่า เพราะเหตุใด CBR จึงน่าจะต้องยกระดับ “การทำงานกับภาคีหุ้นส่วน” ให้ขึ้นมาเป็นกลุ่มเป้าหมายที่สำคัญกลุ่มหนึ่ง แนวคิดแรกก็คือแนวคิดเรื่อง **นิเวศแห่งความเหลื่อมล้ำ** ที่มีผู้เล่นอยู่หลายกลุ่ม (บรรยากาศคล้ายๆ การเล่นฟุตบอลที่มีผู้เล่นอย่างน้อย 22 คน) คน CBR จึงไม่อาจจะเล่นลูกอยู่ตามลำพังได้ หรือไม่อาจแก้ปัญหาคความเหลื่อมล้ำได้เพียงกลุ่มเดียวหากผู้เล่นกลุ่มอื่นๆ “ไม่เล่นด้วย”

แนวคิดที่สองก็คือ **แนวคิดเรื่องห่วงโซ่** (chain) ทั้งในขั้นตอนของ**การเกิดปัญหาความเหลื่อมล้ำ** และในขั้นตอนของการแก้ปัญหา ซึ่งก็ต้องแก้แบบห่วงโซ่เช่นกัน และดังที่ได้แสดงแนวคิด 3 ระดับของตัวชี้วัดผลลัพธ์ (expect to see / like to see / love to see) มาแล้ว ก็จะเห็นได้ว่า ยิ่งขยับห่วงโซ่การแก้ปัญหาสูงขึ้น ก็ต้อง “มีคนอื่น / ภาคิ” เข้ามาช่วยเหลือ เข้ามาเกี่ยวข้อง เข้ามาให้ความร่วมมือ ดังนั้นในแต่ละห่วงโซ่

ของการทำกิจกรรมและคาดหวังผลลัพธ์ที่จะเกิดขึ้น ทั้งพี่เลี้ยงและนักวิจัยชุมชนจึงน่าจะต้องคาดการณ์เอาไว้ล่วงหน้าว่า ในแต่ละกิจกรรม ควรจะต้องชวนใคร (ภาคิ) เข้ามาช่วย จะให้เขาช่วยเรื่องอะไร จะต้องทำกิจกรรมอะไรกับเขาบ้าง และจะรู้ได้อย่างไรว่า “เขา” (ภาคิ) ได้เกิดหรือได้สร้างการเปลี่ยนแปลงอะไรบ้าง (เป็นการตอบโจทย์ข้อ 5 / 6 / 7 นั่นเอง)

3 เหตุผล / ความจำเป็นที่ต้องทำงานร่วมกับภาคิหุ้นส่วน

(1) เหตุผลเชิงปฏิบัติ (Practical reason) เช่น เพราะงาน CBR ต้องการความช่วยเหลือบางอย่างที่ตนเองทำไม่ได้ ต้องการความร่วมมือเพื่อเป็นหลักประกันว่างานจะประสบความสำเร็จ เป็นต้น

(2) เหตุผลเชิงความยั่งยืน เนื่องจากลักษณะประการหนึ่งของโครงการวิจัย CBR ก็คือ เป็นกิจกรรมชั่วคราวชั่วคราวเท่านั้น มีระยะเวลาดำเนินการกับชุมชนเพียงชั่วเวลาหนึ่งแล้วก็ต้องถอนตัวออกมา แต่ทว่าภาคินั้นจะอยู่ติดกับพื้นที่ (จึงมีลักษณะถาวรมากกว่า) รวมทั้งมีการระดมความรับผิดชอบกับชุมชนในประเด็นต่างๆ โดยตรง ดังนั้น ก่อนที่คนทำงานเช่นพี่เลี้ยง CBR จะถอนตัวออกมา หากมีการถ่ายโอน “วิธีคิด / วิธีการทำงานแบบ CBR” ให้กับภาคิก็เท่ากับได้ติดตั้ง **“กลไกการจัดการกับปัญหาเอาไว้อีกส่วนหนึ่งของชุมชน”**

(3) เหตุผลเชิงทฤษฎี (Theoretical reason) ตามหลักแนวคิดทางสังคมศาสตร์ ปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชนนั้น มักจะมีสาเหตุ “เกินกว่าระดับชุมชน” หรือมาจาก**ภายนอก**ชุมชน ด้วยเหตุนี้ในการจัดการเพื่อแก้ไขปัญหา จึงจะอาศัยแต่กำลังของชุมชนหรือจัดการเพียงในขอบเขตของชุมชนเท่านั้นไม่เพียงพอ จึงจำเป็นต้องทำงาน “เกินกว่าระดับชุมชน” ซึ่งหมายถึงการทำงานร่วมกับภาคิ เช่น หน่วยงานกลไกรัฐ สถาบันวิชาการท้องถิ่น วัด โรงเรียน องค์กรธุรกิจท้องถิ่น ฯลฯ ตัวอย่างของประเด็นการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ เช่น การจัดการน้ำ จัดการป่าชุมชน ฯลฯ จะเห็นได้อย่างชัดเจนที่สุด แต่อันที่จริง ทุกประเด็นก็มีลักษณะที่ต้องการความร่วมมือและการเปลี่ยนแปลงของภาคิเหมือนกัน

ประเภทของภาคีหุ้นส่วน

ประเภทของภาคีหุ้นส่วน เนื่องจากภาคีนั้นมีหลายกลุ่ม ในแนวคิดของ “แผนที่พลัฟร์” จึงได้จัดแบ่งประเภทของภาคีเอาไว้ 2 ประเภทคือ

(1) **ภาคีหุ้นส่วนเชิงกลยุทธ์** (Strategic Partner - SP) เป็นบุคคล กลุ่ม หน่วยงาน หรือองค์กรที่งาน CBR จำเป็นต้องทำงานด้วย หรือจำเป็นต้องขอความร่วมมือ แต่ไม่ได้หวังผลที่จะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงไม่ว่าจะเป็นพฤติกรรม ทักษะ ทักษะของภาคีเหล่านี้

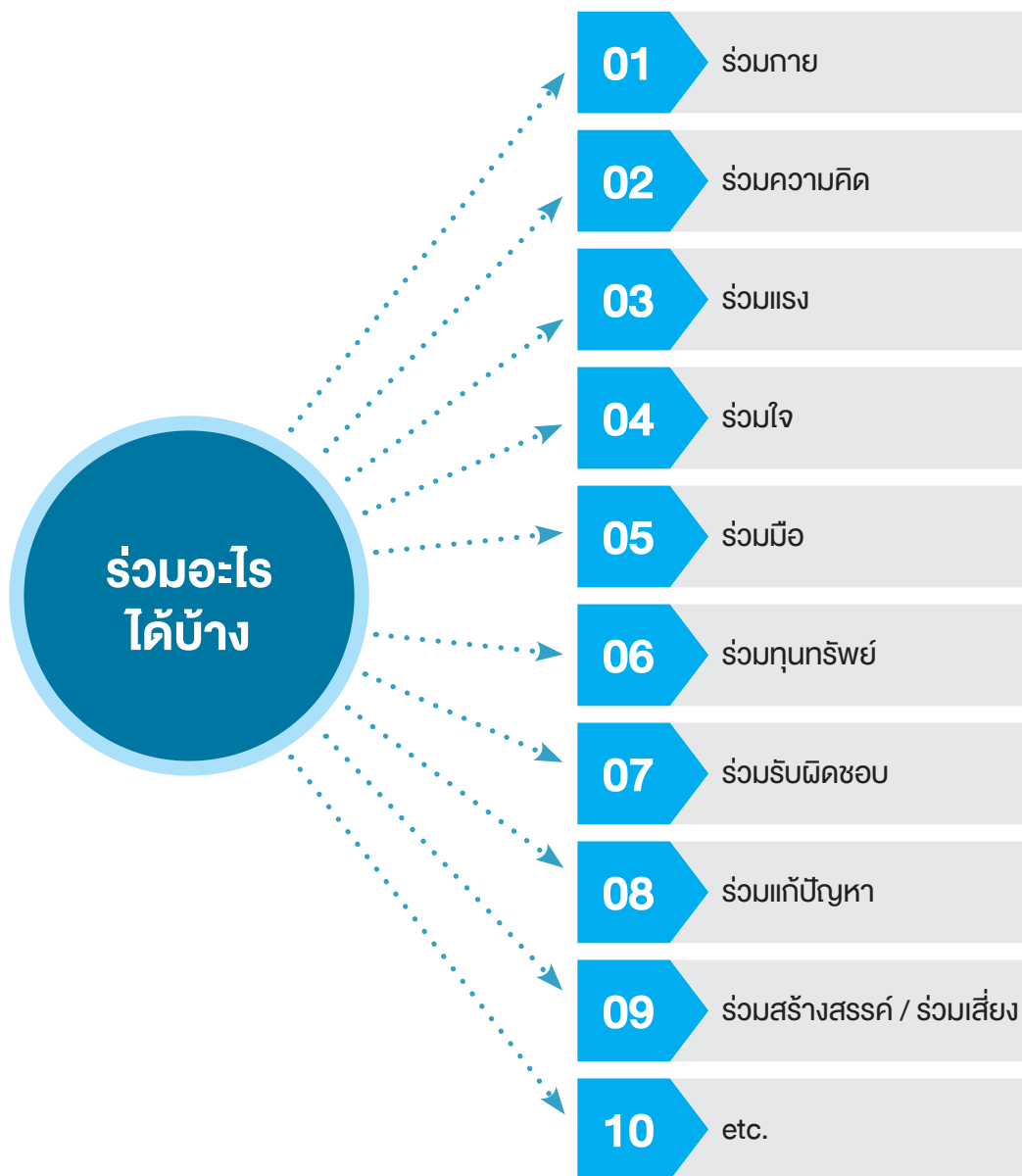
(2) **ภาคีหุ้นส่วนที่หวังผล** (Boundary Partner - BP) ได้แก่ บุคคล กลุ่ม หน่วยงานหรือองค์กรที่งาน CBR จะทำงานด้วยโดยตรง และคาดหวังจะให้ภาคีกลุ่มนี้เกิดการเปลี่ยนแปลงไม่ว่าจะเป็นพฤติกรรม ทักษะ วิธีการทำงาน กฎระเบียบ ฯลฯ

ดังนั้น ในภาคีแบบ BP นี้จึงเป็นกลุ่มเป้าหมายที่งาน CBR จะต้องหมายตาเอาไว้ว่า จะต้อง “ไปทำอะไรกับเขา” หรือจะต้องแสวงหา

รูปแบบ / กิจกรรม / ช่องทางให้เขาได้เข้ามามีส่วนร่วมทั้งใน**กิจกรรมที่เป็นงานวิจัยโดยตรง** (research activities) (เช่น มาเป็นหัวหน้าโครงการวิจัย เป็นนักวิจัย เป็นแหล่งข้อมูล ฯลฯ) และกิจกรรมที่เกี่ยวข้องทางอ้อมกับงานวิจัย (research - related activities)

ในอนาคต การทำงาน CBR จะได้ประมวลรูปแบบ / กิจกรรม / ช่องทางอันหลากหลายที่จะสร้างการมีส่วนร่วมของ Boundary Partner เช่นเดียวกับที่ได้สั่งสมบทเรียนมาแล้วกับกลุ่มชาวบ้านในชุมชน ตัวอย่างเช่น การรวบรวม “**ประเภทของทรัพยากรที่ชาวบ้านในชุมชน**” สามารถจะเอามาร่วมในกิจกรรมต่างๆ ของงานวิจัย CBR หรือพูดได้ง่ายๆ ว่า ชาวบ้านในชุมชนจะเอาอะไรมาช่วยกับงาน CBR ได้บ้าง ดังนี้

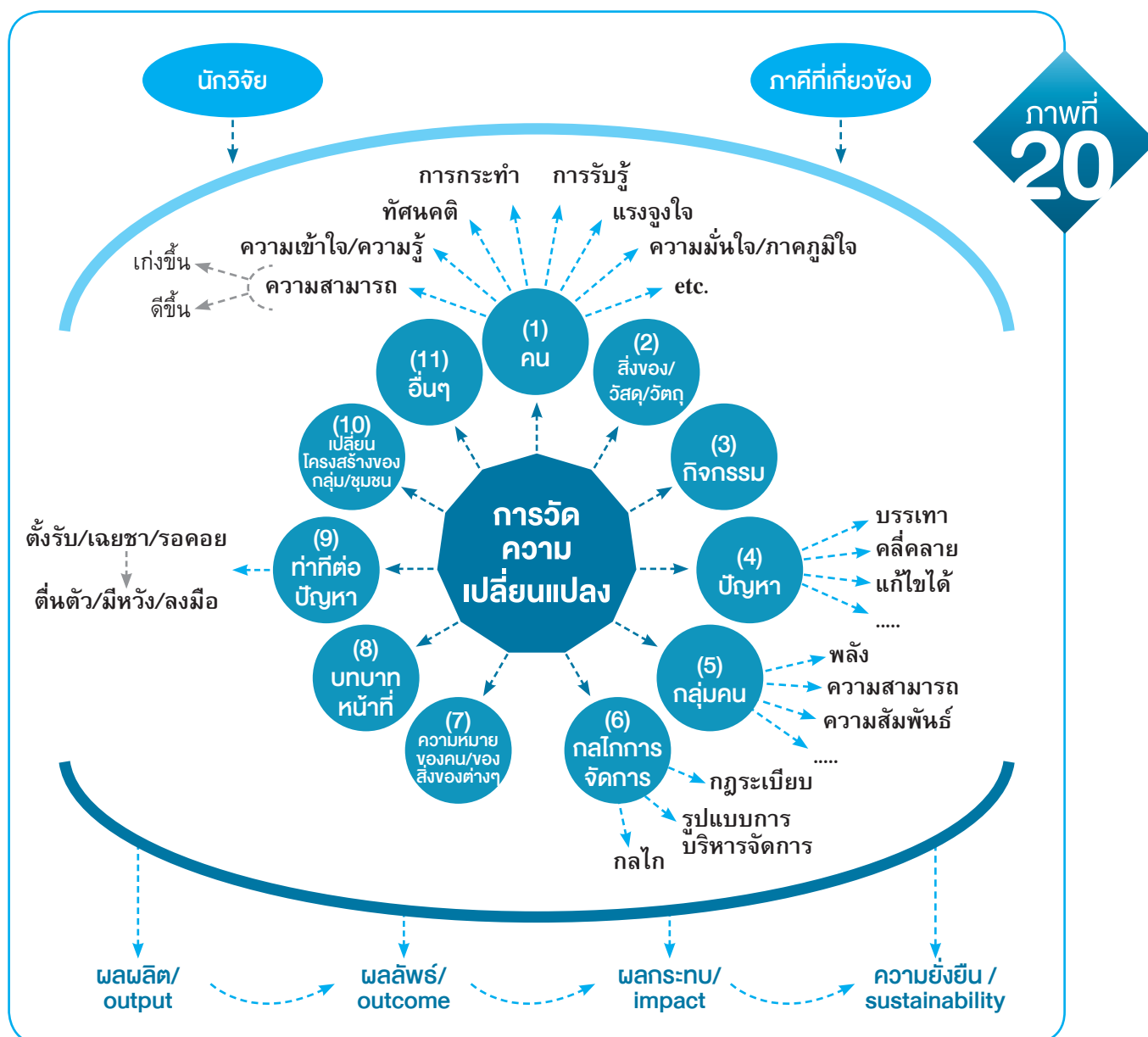

ภาพที่
19

การวัดความเปลี่ยนแปลงกับภาคีหุ้นส่วน

และสำหรับโจทย์สุดท้าย คือ ข้อ 7 เมืองान CBR ให้ความสำคัญกับ Boundary Partner ซึ่งเป็นกลุ่มภาคีหุ้นส่วนที่งาน CBR หวังผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในแง่มุมต่างๆ ดังนั้น คนทำงาน CBR ทั้งพี่เลี้ยง และนักวิจัยชุมชนก็จะต้องมีเครื่องมือที่วัดผลและเก็บข้อมูลการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับภาคีด้วย ในการนี้ คนทำงาน CBR อาจจะโยกบทเรียนเรื่องเครื่องมือวัดผลการเปลี่ยนแปลงที่เคยใช้กับระดับชุมชน มาใช้กับระดับภาคีหุ้นส่วนโดยปรับให้เหมาะสม เช่น เครื่องมือวัดผลแบบใยแมงมุม (spider diagram) หรือ ดาว 11 แฉกของการวัดการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากการทำงานวิจัย CBR ดังในภาพที่ 20

สนับสนุนการสร้างความรู้โดย

- สำนักงานการวิจัยแห่งชาติ (วช.)
- สถาบันคลังสมองของชาติ
- มูลนิธิสถาบันวิจัยเพื่อท้องถิ่น

